

Lelketlen nyomdászok, ingyen béresek

Első magyar nyelvű irodalmi folyóirataink monetáris viszonyairól*

BODROGI FERENC MÁTÉ

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
egyetemi adjunktus

bodrogi.ferenc@arts.unideb.hu

ORCID 0009-0000-9016-7370

A B S Z T R A K T

Jelen szöveg az első magyar nyelvű irodalmi folyóiratok (Magyar Museum, Orpheus, Uránia) előállítási, terjesztési és értékesítési folyamatainak, vagyis az adott sajtótermékek anyagi viszonyainak vizsgálatán keresztül a vonatkozó hazai irodalomtörténeti kezdetek „gazdaságtanára” kíváncsi, a Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana kutatócsoport egyik projekt tanulmányaként. Az illető lapok kritikai forráskiadásai ezeknek a faktoroknak a tárgyalását is mintaszerűen elvégezték már, ugyanakkor e történet újramondásának hogyanjával talán érdemi többletet lehet nyújtani. A vizsgálódás során ugyanis új összefüggések körvonalazódtak, olyan narratív nézőpontokat, olyan értelmező kontextusokat működtetve, amelyek kerülnek az irodalomtörténeti kultusz hagyományos nehézkedéseit, amelyek értéksemlegesek a szituáció szereplőit tekintve, s amelyek éppen arról beszélnek, hogyan működik a pénz világa – még akkor is, ha nagyon kevés a pénz egy adott helyzetben. Remény szerint sikerül tehát újszerűen bemutatni, hogyan is alakul a 18. század végének magyar esztétikai folyóiratai esetében az irodalom „politikai gazdaságtana”.

* A tanulmány az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport (34080 LP 2019-9/2020) kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

Bevezetés

A hazai folyóirat-menedzselés és -finanszírozás 18. század végi mintázatairól szól ez a dolgozat, az első nevezetesebb magyar nyelvű periodikák példáján keresztül (Magyar Museum, Orpheus, Urania). A téma és a merítés egyúttal a kezdeteket is jelenti: magyar nyelvű, jórészt esztétikai érdekeltségű sajtókiadványokat, immár magyarországi megjelenéssel. Ez a mintázat meglehetősen egynemű, a példák különbségei nem jelentékenyek, összességük ugyanakkor jól kirajzolja a korszakspecifikus esetlegességeket, rizikófaktorokat, lehetőségeket és korlátokat az efféle kulturális vállalkozásokat, beruházásokat illetően. Az adott lapok kiváló kritikai forráskiadásai a filológiai alapozó munkálatokat bőségesen és kimerítően elvégezték már, túl sok új adalékkal, adattal tehát nemigen lehet szolgálni e téren. Amiben innovatívabban lehet nyújtani, az – úgy tűnik – történetük újramondásának hogyanja, s pár alternatív irányból tett kérdésfeltevés, hogy kevésbé az irodalomtörténeti beidegződések, mint inkább a korabeli „irodalom-gazdasági” (a pénzügyi, előállítási, terjesztési, értékesítési) dinamikák váljanak láthatóvá. A folyóiratszerkesztő Batsányi egyik levélbeli kifakadását nyomtatója, Trattner ellen a textológiai kísérőtanulmány úgy kommentálja, hogy az „igen pontosan rögzíti a kiadó és a szerző-szerkesztő korabeli általános viszonyát: nem hogy honoráriumról nem volt szó, de a nyomdász mintegy kegyet vélt gyakorolni a kiadás felvállalásával.”¹ Jelen kísérlet arra vállalkozik, hogy megfordítsa a dolgot, és ne az íróember (a lapszerkesztő), hanem a nyomdász (a technikus) nézőpontjához közelítsen. 1791. április 1-jén Kazinczy arról számol be Döme Károlynak, hogy Orpheusának nyolcadik darabja is sajtó alatt van, majd az első négy közlemény megnevezése után ezzel zárja híradását: „Mi következik ezután, nem tudom, mert a' rendválasztást egészen a' betűszedőre bíztam.”² Követjük a példát: mi is a „betűszedőre” bízunk magunkat.

A Magyar Museum és az Orpheus sajtó alá rendezője szerint a szétagolt irodalmi életnek elementáris igénye volt az integrációra, az egyre inkább intézményi jellegű társulásokra a 18. század végén, s aki vállalkozott az integráló szerepre, az azonnal „vezéri hatalomra” tett szert: „[a]z Orpheus, a Magyar Museum és a Minden Gyűjtemény az ilyen jellegű integráció eszméjét testesítette meg, szerkesztői egy csapásra a központba kerültek.”³ Kérdésesnek tartható azonban, hogy ez a mégoly disszimulatív jellegű integráció,⁴ a vezéri hatalompozíció(k) e kiépülése mennyire

¹ *Első folyóirataink: Magyar Museum*, II., kiad. DEBRECZENI Attila, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2004, 45. (A továbbiakban: MM)

² KazLev. II., 368. levél, 182.

³ *Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2001, 361.

⁴ Vö. „E folyóiratok jelentős szerepet töltek be az integratív folyamatok generálásában [...] Az integrációval egy mozzanatban ugyanakkor az elkülönülés tendenciáit is képviselték, mert eltérő arculatot formáltak ki, annak megfelelően, ahogyan a közös ideologikus célokat különbözőképpen operacionálizálták. A folyóiratok így egyszerre nyilvánították meg a józsefi korszakot leginkább jellemző integratív és disszimulatív folyamatokat”. DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Universitas, Budapest, 2009, 177.

érdemi folyamat valójában, s jelentőségének megítélése mennyire a fennmaradó források torzításának eredménye például (hiszen túlnyomórészt hőseink írnak közelebbi ismerőseiknek, illetve e lelkes társak írnak hőseinknek). Mert az élénk táruló kép úgy is olvasható a rosszindulat hermeneutikájának jegyében, hogy két-három, kétségkívül művelt és nemeslelkű jóbarát összeállításával egy-két évig működő, igencsak talmi és esetleges dolgok voltak ezek; bár kétségkívül az első magyar nyelvű hazai kezdeményezések.

Amikor a 18. század hetvenes-nyolcvanas éveinek kiadói, szerkesztői és írói újszerű műveket kívántak megjelentetni, amelyek mögött már nem állt mecénás, szükségesnek tartották, hogy előre tájékozódjanak vállalkozásuk lehetséges fogadtatásáról, ezért előfizetést hirdettek a kiadvány minimális üzleti kockázattal történő megjelentetésére. Trattner János Tamás 1817-ben háromszáz előfizetett példányban jelölte meg azt a mennyiséget, amely egy irodalmi mű nyomdai előállítását ráfizetés nélkül lehetővé teszi.⁵ A prenumerációt a pozsonyi Magyar Hírmondó című első magyar nyelvű hírlap szerkesztője, Rát Mátyás honosította meg itthon 1780-ban. Lapjára az első évben háromszázhusz előfizető jelentkezett, s ez úgy látszik, elegendő volt a költségek fedezésére. E szám néhány év múlva megduplázódott, s 1790 körül a Bécsben megjelenő magyar újságok olvasóinak száma laponként már ezer-ezerháromszáz körül mozgott.⁶

Ezzel egy időben, 1789-ben Komáromban, a helyi – erdélyi szász származású – Weber Simon Péter nyomdásznál indult meg a Mindenés Gyűjtemény, három református lelkész szövetkezésével. A szerkesztők minden héten kétszer egy-egy árkust (egy ív, körülbelül tizenhat nyomtatott oldal) terveztek kiadni 5 forint éves előfizetésért,⁷ amit frankózza – vagyis postai úton előre rendezve – vagy közvetlenül kértek.⁸ Bár többek között azzal promotál a lap tulajdonképpeni vezetője, Péczeli József, hogy csak Bécsben kilenc gróf fizetett elő lapjára, a kiadvány értékesítése óriási bukás. A komáromi szerkesztő kilencszáz–ezer fős előfizetői bázissal számol – mely előzetes becsléssel a bécsi Magyar Kurírhoz képest kalkulál⁹ –, az olvasók száma azonban 1790-ben csak százharminc körül van, köztük negyven komáromival, amely szám-

⁵ KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Balassi, Budapest, 1997, 85.

⁶ Uo.

⁷ Ez körülbelül negyvenezer mai magyar forintnak megfelelő összeg (a továbbiakban az aktualizált ár jelölése: HUF). Vö. DANYI Pál, *Magyar pénzürtékindex – árak és devizák alapján 1754-től = Ártörténet. Pénz- és ártörténeti szakportál*, szerk. Uő., Budapest, 2023. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> (Hozzáférés: 2024. november 2.) A jelen tanulmány minden pénzürték-aktualizálása ez alapján a pénzürtékindex alapján történt. A 18. század végi árak, értelmiségi megélhetések viszonyításához, illetve a fizetőeszközök korabeli történetéhez lásd: ORBÁN László, *Csokonai anyagi helyzetéről*, *Studia Litteraria* 2025/1–2., 47–72. DOI: 10.37415/studia/2025/64/15237

⁸ Mindenés Gyűjtemény I. negyed, 1. levél, 1789. július 1., 4–6. (Ez a programadó előbeszéd már a lap újraindulását jelenti tulajdonképpen, egy a januári debütáláshoz képest hosszabb szünet után.)

⁹ SZILÁGYI Márton, *Pálóczi Horváth Ádám verses episztolája és a magyar sajtó 18. század végi helyzete. A Magyar Kurír és a Mindenés Gyűjtemény konfliktusa 1789-ben = Uő., A második Prométheusz. Tanulmányok a 18. századi magyar irodalomról*, Universitas, Budapest, 2022, 109. A Mindenés Gyűjteményről átfogóbban is, a legfrissebb szakirodalomként: Uo., 89–111.

ban ráadásul még azok is szerepelnek, akiknek ingyen küldték ki a lapot.¹⁰ Tehát a tervezetthez képest nagyságrendileg tizedannyi(!) a megrendelő, így a kiadvány már 1790 végén megbukik. Vannak tehát sikeresebb, tartósabb vállalkozások, illetve rövid lefutású csődtörténetek, melyek összmintázata természetesen a periodikák típusától is függött, hiszen a Mindenés Gyűjtemény a Magyar Hírmondóval ellentétben elsősorban nem kurrens információs, hírközlő újság, hanem a morális hetilapokra jobban emlékeztető ismeretterjesztő, erkölcsnevelő (enciklopédikus) folyóirat, illetve nem a pezsgő Bécsben jelenik meg, mint például a Magyar Kurír. Egyértelműen látszik tehát, hogy a Mindenés Gyűjteményé a kevésbé „tőkeerős” történet.

Az értelmezés kontextusa

A korabeli magyar folyóiratösszeállító, folyóiratmegjelentető kooperációkat, illetve e munkavégzés csoportviszonyait újabban a hálózatelmélet segítségével vizsgálták, ami érdekes és értékes eredményekre vezetett,¹¹ mégis úgy látom, a téma természetéről többet mond egy szociál-antropológiai illetőségű elemzési távlat, a leginkább Pierre Bourdieu nevéhez köthető tőkeelmélet. Sokat lehetne értekezni ennek a történetileg eleve problematikus fogalomnak a használhatóságáról, pontosságáról, pláne, hogy divatos felfutású terminusként hosszú évekkel ezelőtt parttalanná és némileg kiüresedetté vált már a hazai kutatásokban is.¹² Mindazonáltal e tanulmányban definiált jelentéstartománya segítséget jelenthet abban, hogy az első magyar nyelvű folyóiratok létmódjáról összetettebben gondolkodhassunk, azt még árnyaltabban rekonstruálhassuk. Például azért, mert ez a bizonyos metakeret mind a literátor, mind a nem-literátor ágensek tekintetében értéksemleges, s mert többek között éppen arról szól, hogy mit és hogyan lehet elérni pénz nélkül – már ha egyáltalán el lehet.

Bourdieu gondolatvilágában a tőke anyagi javak által, avagy bensővé tett, inkorporált formában felhalmozott „munka”, befolyásoló „erő”.¹³ Olyan tulajdon, amelynek felhasználásával birtoklója ráfordításaihoz képest többlethozamra, profitra tehet szert, valamiféle értéktöbbletet hozva létre az adott beruházási folyamatban.¹⁴ A tőke három fő formája Bourdieu-nél a gazdasági, a kulturális és a társadalmi tőke.

¹⁰ KÓKAY György, *A magyar sajtó története 1705–1848*, I., Akadémiai, Budapest, 1979, 222.

¹¹ ANTAL Alexandra, *A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) szerkesztői hálózata*, ItK 2014/1., 99–117; Uő., *A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) mecénási hálózata*, It 2014/4., 432–448.

¹² VÖ. FARKAS Zoltán, *A társadalmi tőke fogalma és típusai*, Szellem és Tudomány 2013/2., 109.; SÍK Endre, *A kapcsolati tőke szociológiája*, Eötvös, Budapest, 2012, 11. Bourdieu elméletéről legutóbb, irodalomtudományos kontextusban: RÁKAI Orsolya, *A „cudar porkoláb”. Az irodalom „mellékállásainak” kritikai következményei a 20. század elején*, *Studia Litteraria* 2021/3–4., 154–169. Bourdieu tőke-elméletének átfogó kritikájához: POKOL Béla, *Modern francia szociológiai elméletek*, [Kézirat gyanánt], Budapest, 1995, 89–94. <https://mek.oszk.hu/02000/02027/02027.pdf> (Hozzáférés: 2024. november 2.)

¹³ Pierre BOURDIEU, *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*, ford. BOGDÁN Éva = *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*, szerk. ANGELUSZ Róbert, Új Mandátum, Budapest, 1999, 156–157. Vö. még: Pierre BOURDIEU, *The Forms of Capital = Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, szerk. John G. RICHARDSON, Greenwood Press, New York, 1986, 241–258.

¹⁴ FARKAS, I. m., 106.

Felfogása szerint a tőke alapvető formája a gazdasági tőke, amelyen a másik kettő is alapul: a gazdasági tőke közvetlenül anyagi tőkére váltható, míg a kulturális és a társadalmi tőke bizonyos feltételek mellett, költséges átalakítási munkák árán (magas „transzformációs költségekkel”) konvertálható gazdasági tőkévé, sőt szert tenni is csak bizonyos mértékű gazdasági tőke felhasználásával lehet mindkettőre.¹⁵ A gazdasági tőke közvetlenül pénzre, vagyonra váltható tehát, a társadalmi tőke viszont ehhez képest egyének vagy csoportok elvontabb, áttételesebb társadalmi képességeit, erőforrásait foglalja magában, aminek legfontosabb megnyilvánulása a társadalmi befolyás és hatalom.¹⁶

A társadalmi tőke koncentráltabb értelemben olyan kapcsolati-lekötelezettségi tőke, amely egy személyközi kapcsolattartó háló kiépítéséből ered, alapját kiterjedt szimbolikus és anyagi természetű „csereviszonyok” képezik, amelyek folyamán az esetleges lekötelezettségek tovább növelik a kulcsszereplők befolyását, lehetőségterét. Eszerint a társadalmi tőke azon erőforrások összessége, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összessége valamennyi csoporttag számára biztosítékul szolgál, és mintegy „hitelképességet” kölcsönöz a csoport egyes tagjainak.¹⁷ A rendi-nemesi kultúra e modellben a társadalmi tőke intézményesedésének egyik történeti mintapéldája. Az úgynevezett szimbolikus tőke szoros korrelációban egyfajta tekintély- (vagy adott esetben lekötelezettségi) tőkeként értelmezhető, amely az elismertségen alapszik, magas presztízst biztosít, ezáltal garantálván „profitot”.¹⁸ Az olyasfajta szimbolikus tőke, mint az egy-egy családdhoz vagy személyhez kapcsolódó hírnév, visszaalakítható gazdasági tőkévé.¹⁹

A számunkra fontos utolsó rendezőfogalom, a kulturális tőke három formában létezik Bourdieu teóriájában: bensővé tett, inkorporált formában (vö. Bildung), anyagi tárgyiasságok (eszközök, berendezések, vagy éppen műtárgyak) formájában, illetve intézményes titulusok, rangok, fokozatok formájában.²⁰ A kulturális tőke személyes tulajdonsággá vált verziójába Bourdieu beleérti az úgynevezett habitust – mint személyes beállítottságok rendszerét – is, ekként a tőke mint olyan nem csupán erőforrásként, cselekvési képességként, hanem tartós „kognitív motívumként”, potens identitásalakzatként is körvonalazódhat.²¹ A manír, a tónus, a stílus, vagyis a viselkedésmód, a beszédmodor, az életfelfogás mint habitus összeköti a társadalmi (nexus-alapú) és a szimbolikus (presztízis-alapú) tőke világát. A kulturális tőke – a társadalmi

¹⁵ SÍK, *I. m.*, 6.; FARKAS, *I. m.*, 108–110

¹⁶ FARKAS, *I. m.*, 109.

¹⁷ BOURDIEU, *Gazdasági tőke...*, 167.

¹⁸ POKOL, *I. m.*, 86.; FARKAS, *I. m.*, 110. Vö. „A kapcsolati-lekötelezettségi tőke szerepe valóban óriásivá válik, és egy-egy embernek (vagy embercsoportnak) a pozícióját nemcsak az határozza meg, hogy milyen gazdasági forrásokkal rendelkezik, hanem hogy – ettől teljesen függetlenül – milyen személyi kapcsolatokat (esetleg lekötelezettségeket) tud felmutatni”. POKOL, *I. m.*, 89.

¹⁹ *Uo.*, 84.

²⁰ BOURDIEU, *Gazdasági tőke...*, 158–166.

²¹ FARKAS, *I. m.*, 110.; POKOL, *I. m.*, 78–83. Vö. még: Pierre BOURDIEU, *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*, Suhrkamp, Frankfurt, 2016.

és szimbolikus tőkéhez hasonlatosan – a különböző státuszcsoportok hatalommegőrzési eszköze is,²² amely forma diszkrétebb, áttételesebb módon végzi önpozicionáló, önkiteljesítő munkáját, mint a jóval effektívebb gazdasági.²³ Az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága illetéknéppen egyrészt azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon konkrét gazdasági és sokszor láthatatlan kulturális tőke nagyságától, amelyet ő, valamint azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll, mindez pedig a szimbolikus világban is megemeli őt (és körét).²⁴

Batsányi „tőkéi”

Steinhofér Károly – a kultusz húrjait pengetve – ezt írja 1787-ről: „Épen akkor indult ki Kassáról amaz örökké emlékezetes, felfrissült szellemi mozgalom, mely majdnem 80 éves tespedés után a magyar nyelvet és irodalmat felébresztette tetszhalottaiból s azt egyszerre új életre, mondhatni virágzásra emelte. Három fenkölt lelkű magyar ember megteremté irodalmunk új irányát és ez az új irány volt egyszersmind alapja későbbi szellemi életünk egész jövőjének. Baróti Szabó Dávid, Kazinczy Ferenc és Bacsányi János volt az a három dicső férfiú, kiknek áldott nevét a hazai szellemi élet története arany betűkkel írt lapjaira.”²⁵ Kassa mint szepességi szász (cipyszer) színezetű, németes polgárváros, mint a kultúrtörténetileg kiemelt fontosságú Szepesség vonzáskörzetének egyik központja, a művelődéspolitikai élvonal részese ekkoriban. Hasonlóan Sopronhoz vagy Pozsonyhoz, relatíve jelentékeny tőkekoncentráció tapasztalható itt.

Az úgynevezett „Kassai Magyar Társaság” megalakulása 1787 novemberében történik. Tagjai Kazinczy Ferenc, Batsányi János és Baróti Szabó Dávid. Mint Debreczeni Attila rámutat, a hatvannyolc éves, immár meggyőző karriert befutott helyi akadémiai tanár Baróti a másik két fiatalember atyamestere, nagy valószínűséggel éppen az ő személyes mentor-habitusra hozza őket össze (egy időre) a lapalapítás projektumán belül.²⁶ A másik két legfontosabb patrónus e körben báró Orczy Lőrinc és gróf Ráday Gedeon, az ő familiárisaik Batsányi és Kazinczy.²⁷ A társaságszervezési

²² SÍK, I. m., 15.

²³ BOURDIEU, *Gazdasági tőke...*, 162.

²⁴ *Uo.*, 168.

²⁵ STEINHOFFER Károly, *A kassai könyvkereskedelem története 1712-től a jelenkorig*, Pallas, Budapest, 1907, 15–16.

²⁶ Debreczeni Attila készülő Kazinczy-monográfiájában ír erről. (DEBRECZENI Attila, *Kazinczy Ferenc*, kézirat, 2024.) Ezúton is köszönöm az anyag előzetes rendelkezésre bocsátását.

²⁷ A familiaritás ekkoriban még uralkodó rendszerének témabeli szerepére szintén az átfogó Kazinczy-pályaképet író Debreczeni Attila hívja fel a figyelmet: „A családi-rokoni viszonyokkal összefonódott a familiaritás kapcsolatrendszere, mely a Dunától keletre eső vármegyék nemesi társadalmát ekkor még döntő mértékben jellemezte. Az érvényesülés lehetőségét a középbirtokos nemesség számára erősen meghatározták a főúri patrónusokhoz fűződő kliensi viszonyok.” (*Uo.*) Orczy mindkét fiatalember élettörténetében, karriertörténetében fontos szerepet tölt be tekintélyes pártfogóként, míg Ráday inkább Kazinczy számára középponti mentor-figura.

igyekezet ellenére az első számok szerzői köre szűk marad, ugyanakkor jól látható a közvetlen személyi, informális kapcsolatok meghatározó szerepe, vagyis a munka kaláka jellege.²⁸ Ráday, akit hamar sikerül megnyerni az ügynek, további főrendi tekintélyek bevonását sürgeti (a Telekieket, Orczy Lőrincet, Pálffy Károly kancellárt). Az első számot az alapító hármas jegyzi, és a továbbiakban is csak ők és a lapot pénzügyileg menedzselő gróf Ráday Gedeon szerepel több közleménnyel. A vállalkozás az első időben tehát a Baróti–Batsányi–Kazinczy–Ráday-koalícióra épül.²⁹ A projektum gazdasági tőkéje egyértelműen elégtelen, külső támogatók (anyagi mecénások) nélkül életképtelen. A kapcsolati tőke csekély, ám koncentrált, az inkorporált kulturális tőke meggyőző, a szerkesztőség pályakezdő, ám művelt és felkészült tudós literátorokat jelent, ugyanakkor manifeszt lehetőségei, „apparátusai” kevésbé vannak e csoportnak, az intézményes kulturális tőkéje pedig önmagában szintén nem elegendő, jellemzően magasabb rangú gazdasági támogatókra szorul.

A kis kassai kör a megalapítást követően a folyóirat pesti kiadása mellett dönt, mint az a Kazinczy-levelezés egyik darabjából kiderül.³⁰ Kassa ekkor még nem jelentett érdemi lehetőséget, a pozsonyi Landerer és Weingand nyomdászok pedig a már meglévő előfizetők számától tették volna függővé a vállalkozás elindítását, a korszakban bevett és teljesen indokolt „kockázatelemző” piaci stratégiát követve. A szerkesztők tehát egyértelműen az adott (jellemzően német ajkú) nyomdász vállalkozásaként szándékozták megjelentetni a lapot, aki előfinanszírozza az ügyletet, számot vetve a kor szokásosnak mondható rizikócsökkentő megoldásaival, az előjegyzéses (subscription) és az előfizetéses (prenumeratio) lehetőségekkel. Batsányiéknak láthatóan nem állt szándékukban élni ezekkel az opciókkal, s nem is valósult meg egyik sem az első négy szám, vagyis az első kötet (évfolyam) esetében.³¹ A vonatkozó levelezések forrásaiból kiderül, hogy a pesti Trattner Mátyás nem Ráday Gedeon, hanem Batsányi párhuzamos szervezőmunkája eredményeként állt rá a Magyar Museum kiadásának ügyletére.³² Az illető világlátott, Bécsben és Párizsban kiképzett német ajkú vállalkozó ekkoriban lesz saját műhelyének, a pesti Trattner-nyomdának a vezető tulajdonosa, tehát egy tettekész, ambiciózus, beérkezett üzletemberről van szó.³³ Trattnernek nem kellett külön engedélyt kérnie a folyóirat kiadására, mivel nem újságként, azaz nem postai úton kívánta teríteni. A Magyar Museum tehát a könyvterjesztés korabeli tipikus megoldásainak segítségével juthatott el a célszemélyekhez: részben könyvesbolti forgalomban, részben a könyvkötők bizományosi

²⁸ A kaláka több lapnál is jellemző bizalmas, szűkebb körű csoportkohéziója a kapcsolati tőke egy tipikus fajtája. Vö. Sík, *I. m.*, 24. Kazinczy például Kovachich Márton Györgyöt, a Merkur von Ungarn szerkesztőjét mozgósítja, hogy reklámozza a társaság megalakulását. Vö. MM, II., 35.

²⁹ *Uo.*, 36.

³⁰ Vö. KazLev. I., 118. levél, 165. (Ráday Gedeon – Kazinczynak, 1788. február 15.)

³¹ MM, II., 41.

³² *Uo.*, 42.

³³ Trattner Mátyásról bővebben: V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás története Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1830*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ – Kossuth, Budapest, 2021, 336–340. DOI: 10.36820/konyvnyomtat.2021.ecsedy

hálózatán keresztül, elsősorban vásári alkalmakkor, továbbá személyes kapcsolatok útján³⁴ – vagyis a társadalmi/kapcsolati tőke útvonalain keresztül.

Trattnernek a forrásokban szerencsésen fennmaradó üzleti feltételei a következők: először két füzet kinyomtatása, majd ha ezek nem hozzák meg a rentabilitás garanciáját (tehát nem állna elő kellő számú vevő), joga van elállni az ügylettől. Egy teljes évfolyam futamideje alatt ugyanakkor joga van folytatni a munkát, ha ő úgy kívánja, ez pedig négy lapszámot (füzetet) jelent. A sajtótermék formátumát az illető kassai társaság maga határozhatja meg, tetszése szerint.³⁵ A tetszetős nyomtatás alapkövetelmény, s a kiadás jellemzően azért nem kezdődik el egy jó ideig, mert nem érkezik meg Trattnerhez az új betűkészlet. A szerződés átgondoltnak és korrektnek tartható, a nyomdász nem zsarnokoskodik a vállalkozás fölött, csupán érdekvédő jogait biztosítja. A kontraktusból ugyanakkor kitűnik a Magyar Museum „presztízslap”-jellege: magas forgalmi értékű, elismert kiadványt szeretne jelenteni külsőben és belsőben egyaránt (vö. szimbolikus tőkefelhalmozás).

Mindazonáltal korán jelentkeznek az adott mező lehetőségfeltételeiből adódó problémák is. Kezdetben Trattner kapcsolattartója maga Ráday, a korrektor pedig az első szám esetén Földi János, a második szám esetén pedig Gindl József. Őt Verseghy Ferenc követi, aki már korábban is ajánlkozik.³⁶ A nyomtatás felügyeletének e hektikus fluktuációja, illetve a Kassa–Pest-távolság nehézkedése az egyes lapszámokat kísérő, többrendbéli nyomtatási hibaigazítók számán jól megmutatkozik. Mindenesetre az első kötet végén a szerkesztői Jelentés szabadkozik a késlekedés és a nagyszámú nyomtatási hiba miatt, azzal mentegetőzve, hogy „a’ nyomtatásnak helye messze vagonon túlünk”.³⁷ Ugyanez a magamentő érvelés világít rá arra is, hogy a Kassai Magyar Társaság e vállalkozása mintegy „másodállásban”, a mégoly erőteljes elkötelezettség szabadidejében történik: „a’ mennyire hivatalbéli ’s egyéb szükséges foglalatosságainktól léendő ürességünk engedendi, rajta leszünk, hogy Munkánkat [...] tökéletességre vihessük.”³⁸ Már a második negyed (füzet) hátlapjának jelentésében azt írják a szerkesztők, hogy a jövőben nem fogják magukat (feleslegesen) időhöz kötni, hanem akkor jelennek meg, amikor hat vagy hét árkusra (körülbelül kilencven nyomtatott oldalra) való minőségi írás beérkezik.³⁹ A minőségi befektetéshez, tőkefelhalmozáshoz szükséges idő-invesztitúra aspektusának jelentősége és helyi problematikussága tehát szemmel látható az ügymenetet illetően.⁴⁰

³⁴ MM, II., 42.

³⁵ MOLNÁR JÁNOS, *Bacsányi János levelei id. báró Ráday Gedeonhoz*, ItK 1907/1., 84–85. A megrendelő kassai társaságnak huszonöt példány jár mindaddig, amíg az eladott példányok száma kétszáz darab alatt marad, negyven, ha kétszázötven–háromszáz közötti az értékesített példányszám, végül ötven, ha ez a szám háromszáz fölé (ez tehát egyfajta álomhatár) emelkedik.

³⁶ MM, II., 43.

³⁷ MM, I., 248.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo., 480.

⁴⁰ Valamennyi tőkefajta egyik legnagyobb előnye a hasznos időráfordítás mennyisége; az időfaktor jelentősége az inkorporált kulturális tőkénél például óriási (tanulóévek mint felhalmozási időszak), de a többinél is fontos tehát. Vö. BOURDIEU, *Gazdasági tőke...*, 163, 175.

A másik alapvető problémát az jelenti, hogy fokozatosan megromlik a viszony Trattnerrel; a szerkesztők legfőbb kifogása ellene a késedelmesség, vagyis, hogy a jelek szerint a tipográfusnak egyáltalán nem prioritás a Magyar Museum ügye egyéb vállalásai közepette. Komoly hiányosságok mutatkoznak a terjesztésben is, sokszor maguk a szerkesztők sem jutnak hozzá a nekik járó példányokhoz. Batsányi erre az egész periódusra úgy tekint, mint amelyikben társasága lényegében „ingyen bérese” Trattnernek.⁴¹ Ez a Batsányi-féle perspektíva – amely nem mellékesen a korban bevett, toposzértékű közhelyet mondja újra a lelketlen, pénzéhes nyomdászról⁴² – ugyanakkor kevésbé méltányos a budai Egyetemi nyomda egykori igazgatójával szemben. Itt ugyanis lényegében arról van szó, hogy egy távolról vezérelt, igen bizonytalan ügyletet előfinanszíroz az illető szakember, amely nem igazán jelenti tehát bevételeinek, párhuzamos munkáinak legfontosabbikát. Az egész projektum (magyar nyelvű, elitkulturális anyag periodikus forgalmazása) előzmények nélküli és eleddig tesztetlen, tipikusan nem jövedelemfelhajtó vállalkozás, nem kecsegtet nagy bevételi sikerrel, s ez menet közben újra és újra igazolódik is. Nem véletlen az sem, hogy a kezdetben megkeresett nyomdászok nem tolonganak az ismertetett tervek felkarolásáért. Egy profitorientált korabeli nyomdai vállalkozó esetén pedig egy ilyen kérdéses, képlékeny ügyletnek nem a prioritások között történő kezelése nem feltétlenül jelent eleve elítélendő hozzáállást, csupán a nagy irodalomtörténeti személyiségeknek járó utólagos historicista perspektívából, amennyiben ezek a figurák valóban kiszolgáltatottjai a vázolt piaci logikának.⁴³ Mindenesetre Kókay Györgynél is előkerül a szakirodalmi hagyomány képlete a nyomdászok kedvezőtlen megítéléséről; egyik jellemző mondata: „Bécsben az utánnomás egyik leggátlástalanabb művelője a magyarországi származású Trattner János Tamás volt, aki 1753-tól kezdve olcsó utánnomásaival jó üzleteket csinált.”⁴⁴ Azon túl, hogy az utánnomás intézménye egy egészen legitim és értéksemleges nyomdászati eljárás, az idézettel ellentétben az is szépen körvonalozódhat, hogy sem a nyomdászok, sem a könyvkereskedők nem voltak „gátlástalan” kizsákmányolók; már csak azért sem, mert utóbbi foglalkozás a korszakban kifejezett szimbolikus és kulturális tőkét feltételező, elismert presztízsszakmánának számított.⁴⁵

⁴¹ NÉMETH Balázs, *Batsányi három levele Ráday Gedeonhoz*, ItK 1956/2., 200.

⁴² Külön érdemes figyelni az 'ingyen béres' kifejezés radikalitására. Hogy Batsányi nem várhatott pénzt a nyomdásztól azért, mert megszerkeszti a nyomtatandó anyagot – tehát mintegy ingyen dolgozik neki –, ebben az időben evidens itthon (szerzői honoráriumot az elsők között egyébiránt majd éppen Trattner Mátyás fia, Trattner János Tamás kezd el fizetni az 1810-es évektől: V. ECSEDY, I. m., 339.). Az illető frázis tehát allegorikusabb fogatú, s annak a sértett, ám büszke félnek a szólama ebben a méltatlannak látott szituációban, aki az uradalmi cselédek rangsorában legalul elhelyezkedő szolgálóival azonosítja magát kizsákmányolójával szemben, aki megalázó helyzetében ráadásul semmit sem (még éves „bért” sem) kap munkájáért. A 'lelketlen nyomdász' korabeli témájához vö. Kazinczy jellemzését Landererről: „minden választás nélkül ad-ki mindent, 's a' Haza-szeretettel fedezgeti a' pénz után való ásitozását.” KazLev. XXIII., 5657. levél, 16. (Köszönöm Tóth Barna ezirányú figyelmeztetéseit.)

⁴³ A piaci logika korabeli térnyeréséről a szeriális könyvkiadás gyakorlatában, nagy hasonlóságokat mutatva az itt taglalt folyóiratkiadói tevékenységekkel: BÉRES Norbert, *A klasszikus századforduló népszerű prózairodalma*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2023, 151–154.

⁴⁴ KÓKAY, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, 80.

⁴⁵ Bővebben: *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó*, szerk. LIPTÁK Dorottya, Kossuth – Eszterházy Károly Főiskola, Budapest–Eger, 2012. A 18. század utolsó évtizedeiben meg-

Kazinczyban igen korán, már 1789 elejére megéri a társaságból való kiválás gondolata az általános nézetkülönbségek, illetve egyfajta dominanciaharc miatt Batsányival szemben. Vagyis lényegében már a kezdet kezdetétől megindul a hatalmi harc a presztízsteltített önpozicionálásért. Kazinczynak igen hamar megszületik az elképzelése egy új, immár saját folyóirat megindításáról is, az Orpheus előkészítése pedig egyszerre zajlik a Magyar Museum első kötete még megjelentetésre váró második, harmadik és negyedik számának készítésével,⁴⁶ sőt Kazinczy a közös szerkesztésben valójában már nem is igen vesz részt, így csupán a két első szám tartható közös produktumnak, ami lényegében egyemberes szerkesztést jelent, a Bourdieu által feltételezett kizárólagosító hatalmi logika mechanizmusaival egyező módon.

A második kötetrel, tehát az ötödik füzetrel kezdődően egy újragondolt Magyar Museum kerül az olvasók kezébe, immár effektíve Batsányi vezérlete alatt tehát. A társaság újjászerveződésének hátterében az 1770-es, 1780-as évek fordulóján jelentős szerepet betöltött pesti pálosok kapcsolatrendszere sejlik fel, tehát egy egyházi közösség segítsége és sajátos szellemi felvevőpiaca, vagyis egy markáns bizalmi alapú kapcsolati tőkemintázat. Ismeretes, hogy Batsányi szemléletét Pestre kerülése után mennyire meghatározta az Orczy-ház, s az az előbbieken már e lapokon is szóba hozott, rendi értelemben vett familiáris viszony, amely patrónusához, báró Orczy Lőrincchez kötötte annak házitanítójaként. A nexusoknak ez az ereje és hatása szintén segíthette az immár önálló „vezérszerkesztő” Batsányit lapja újjászervezésében és önálló arculatának kialakításában.⁴⁷ Vagyis a mecénatúra „intézménye” (és gazdasági tőkéje) nem csupán a finanszírozásban, hanem a nexusokon alapuló társadalmi tőkefelhalmozásban is segíti a Magyar Museum redaktorát.

Batsányi az első évfolyam megjelenését követően Kassára költözteti a lapot, amelynek szándéka már korábról is adatható.⁴⁸ A kassai jezsuita akadémiai nyomdát a pozsonyi műhely tulajdonosának, Johann Michael Landerernek adták el 1774-ben, aki műhelyében könyvkereskedelmet is folytatott. 1786-ban a bécsi származású, Kassára nősült Johann Josef Ellinger egy második tekintélyes nyomdát alapított e mellett, amely szintén hosszú ideig virágzott, kisebb, de versenyképes konkurenciájaként a helyi Landerer-nyomdának.⁴⁹ Kassa városának tehát „két szép tipográfija” is van ekkoriban, az Ellinger- és a Landerer-féle.⁵⁰ Kezdetben Batsányi Ellingernél akar nyomtatni, noha már a korábban vonakodó Landerer is ajánlotta magát. A tetszetősebb formátum, a szebb nyomtatási kép ígéletén túl az is a változtatás mellett szólt,

élénkülő könyvkereskedelem következményeként több rendelkezés is foglalkozott a magyarországi könyvforgalmazás kérdéseivel. A legjelentősebb szabályozás 1772-ben jelent meg, a magyarországi könyvkereskedők tevékenységének feltételeit foglalva össze. A rendelet hatévi tanulóidőhöz, négyévi gyakorlathoz és megfelelő nyelvtudáshoz, valamint bizonyos pénzalaphoz kötötte a könyvkereskedői szakma művelését. КÓКАУ, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, 88.

⁴⁶ MM, II., 39.

⁴⁷ Uo., 40.

⁴⁸ Uo., 45.

⁴⁹ Bővebben: V. ECSEDY, *I. m.*, 292–294.

⁵⁰ NOVÁK László, *A nyomdászat története 1801–1867*, V., Világosság Könyvnyomda, Budapest, 1928, 54.

hogy logisztikailag sokkal eredményesebben lehet egy helyi üzlettárral dolgozni. Ellinger és Batsányi már korábban is munkakapcsolatban álltak, a vállalkozását nemrég beindító kassai nyomdász azonban tartott a folyóirat kiadásának teljes felvállalásától.⁵¹ A második kötet első száma végül mégis Ellingernél jelenik meg 1790 júniusában.

Mint Kókay írja, bár az önálló könyvkereskedelem terén hagyományokkal rendelkező felvidéki és erdélyi városokon kívül az egyre inkább központi szerepet betölteni igyekvő Pest-Buda könyvkultúrája mutat nagy expanziót, a kassainak mégis tekintélyes hagyományai vannak, s a 18. század végi fellendüléshez éppen az is hozzájárult, hogy e város jelentős szerepet játszott Batsányi és Kazinczy lapjainak megvalósításában.⁵² Ezen kibontakozás idején alapít tehát nyomdát és könyvkereskedést Kassán Ellinger. Bár ő is kiveszi a részét a kor színvonalas magyar munkáinak kiadásából és terjesztéséből, az igazi jövedelmet számára is a könyvesboltjában és a megbízottai által forgalmazott populáris „ponyvatermékek” hozzák.⁵³ Mindezek tükrében még nagyobb érdemnek látszik, hogy kiadta az első magyar nyelvű irodalmi folyóirat, a Magyar Museum második évfolyamát. Mint Kókay ítélt, bár e lap volt a kor magyar folyóiratai között a legnépszerűbb, előfizetőinek száma így is mindössze négy-ötszáz fő körül mozgott, tehát itt is látható, hogy nem ez volt Ellinger legbombasztikusabb üzlete.⁵⁴ A képlet tehát erősen úgy fest, hogy nem Batsányi tiszteli meg Ellingert azzal, hogy kiadja vele folyóiratát, vagyis a többértelmű „tőkefelhalmozás” kulcsa nem éppen az ifjú literátor.

A második kötet első számának megjelenése után – a nyomdaváltás ellenére – sajátos, másfél évnyi szünet következik a Magyar Museum történetében, amelynek során maga a folytatás is bizonytalanná válik. A konkrét okok nem ismeretesek, de 1791 elejére végleg eldőnti Batsányi, hogy saját kiadásában, vagyis a költségeket egészében felvállalva adja ki a lapot.⁵⁵ Aranka Györgyhez írt levelében adja tudtúl, hogy célja annyi támogatás összegyűjtése, amennyiből az egy évfolyamnyi négy füzet előállítására lehetősé válik, amelyet a vevőknek immár postán küldene meg mint önálló kiadót. A kiadási költségek felvállalása mellett új elemként jelentkezik tehát Batsányi koncepciójában az is, hogy a terjesztést már nem könyvként képzele el, hanem modernizált módon, postai úton, előfizetési rendszer keretében. Ezt a szisztémát ugyanakkor

⁵¹ MM, II., 45–46. Ellinger anyagi természetű vonakodása miatt az is megfordult Batsányi fejében, hogy csak bérmunkára veszi igénybe a nyomdász szolgáltatásait, és az egyik helyi könyvkereskedő, Ignaz Anton Strohmayr lesz a kiadó, vagyis a költségfinanszírozó. (Uo.) Kassa vonzerejét bizonyítja, hogy e Landerer melletti másik jelentős pest-budai könyvkereskedő, Strohmayr is nyitott fióküzletet a városban. Miként Pesten, Kassán is a Weingand-Köpff-féle könyvkereskedést vette át 1788-ban. KÓKAY, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, 93.

⁵² Uo. Vö. V. ECSÉDY, *I. m.*, 294.

⁵³ Uo. Mint Steinhofér kimutatja, kiadványai között kilencvennyolc magyar, tizennyolc német és ötvenegy latin nyelvű található. Ezek közül vannak „magasirodalmiak” (Milton, Bessenyei, Kazinczy), ám a többség tipikusan népszerű sajtótermék. Vö. STEINHOFER Károly, *A könyv története*, I., Lampel, Budapest, 1915, 87.

⁵⁴ KÓKAY, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, 93.

⁵⁵ NÉMETH, *I. m.*, 200.

nem meri kizárólagosan bevezetni – tudván, hogy a prenumeratio intézménye a korabeli magyar kulturális szintéren még nem szokásos, és a fizetési fegyelem sem megbízható –, vagyis megengedhetőnek tartja a vásárlási szándékot kinyilvánító előjegyzés lehetőségét is, nem éppen kockázatmentesen.⁵⁶ Az előfizetési opció hangsúlyos szerepeltetése az 1791 őszi megjelenő nagyívú, *Tudósíttás* című hirdetésükben jön elő,⁵⁷ amely már a postai terjesztés hivatalos királyi engedélyezése után lát napvilágot.⁵⁸ A második évfolyam második füzetében már ebben az előfizetési szisztémában jelenik meg. A Magyar Museum postai terjesztésének részleteit, pontosabban az engedélyeztetéssel párhuzamos, annak árát érintő sajátos, alkudozó processzusát Kulcsár Krisztina elemezte.⁵⁹ Batsányinak ki kellett találnia, hogyan fogja eljuttatni az előfizetőkhez folyóirata példányait. Akkoriban erre a célra a császári-királyi postát vehette igénybe, de a postaköltségek tetemesnek számítottak (1 rajnai/rénes forint, azaz 60 krajcár), ezért a szerkesztő 1791 márciusában folyamodványban fordult Sándor Lipót főherceg-nádorhoz, hogy engedélyezzék neki az ingyenes szállítási költséget, de kérését elutasították.⁶⁰

Az ötödik füzet hátlap-hirdetése azt tartalmazza, hogy a beérkező írásokat nével ellátva szabad postán, azaz frankón várják, s hogy a lap Pesten, Budán, Kassán, s „több nevezetes Magyar Városokban” található meg.⁶¹ Az utolsó megjelenő lapszám hátsó borítóján a szerkesztői üzenet azt kéri, hogy minél többen éljenek az előfizetés, vagyis a postai terjesztés lehetőségével. Egyúttal kéri azon prenumeránsoktól, akik még nem fizettek, hogy haladéktalanul tegyék meg azt. Az indoklás: „Nekünk itt mindent késszel kell fizetnünk; és számtalan a költségünk. Olly óltsó árrát szabtuk úgy-is munkánknak, hogy az valóságos tsekélység; holott csak a posta-pénz-is minden nyomtatványtól egy egész n. forint”.⁶² Hogy a lap ára mennyire „tsekélység”, arról még lesz szó, de az bizonyos, hogy 20 krajcárt jelent, míg a postapénz 60 krajcár, tehát a lap árának háromszorosa. Ugyanitt hírt kaphatunk arról is, hogy vannak olyan vármegyék, ahol egyenesen a táblabírák közül neveztek ki embereket az illető periodikum előfizetési díjainak kezelésére.⁶³ A terjesztési hálózat kiépítése mindezek fényében meggyőzőnek tartható – Batsányi koncepciózusan érvényesíti kulturális, társadalmi és szimbolikus tőkét is.

⁵⁶ EÖTVÖS Lajos, *Bacsányi Jánosnak egy levele*, Figyelő 1871/34., 403–404. Bővebben: MM, II., 47.

⁵⁷ Ephemerides Budenses 1791. október 14.; Hadi és Más Nevezetes Történetek 1791. október 22. és 25. MM, II., 48.

⁵⁸ MM, II., 48.

⁵⁹ KULCSÁR Krisztina, *A Magyar Museum terjesztésének nehézségei*, Magyar Nemzeti Levéltár, 2021. január 22. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_magyar_museum_terjesztesenek_nehezsegei (Hozzáférés: 2024. november 2.)

⁶⁰ Kulcsár Krisztina kutatásaiból kiderül, hogy Batsányi kérvényére jó ideig nem érkezik válasz, ezért újabb, terjedelmesebb latin nyelvű folyamodványt nyújt be. Ezt a kérvényt Bécsben az udvari posta számvevőségi hivatala nyomán az uralkodó elutasítja. Batsányi „ráfog” a szituációra: 1792. évi újabb kérvényében az összeg csökkentését kéri 36 vagy 40 krajcárra. A bécsi tanácsadók döntése (a Magyar Királyi Kancellária tagjaival egyetértésben) azonban ezúttal sem kedvező: nem javasolják, hogy engedélyezzék a portóköltség leszállítását. Bővebben: *Uo.*

⁶¹ MM, I., 488.

⁶² *Uo.*, 492.

⁶³ *Uo.*, 493.

Az új lapszámok pénzügyi fedezetének előteremtése érdekében Batsányi megfogadja Verseghy tanácsát, hogy a társaság minden szatellit-tagjától kérjen anyagi hozzájárulást a nyomtatási költségek előteremtéséhez, amit Kreskay Imréhez és Rádayhoz fordulva meg is tesz. Ráday ekkor már nem viselkedik partnerként, míg Kreskay lehetőségeihez mérten küld egy közelebről nem pontosítható „summátskát”. Végül gróf Széchényi Ferenctől érkezik meg az érdemi támogatás, 200 forint (ma körülbelül 1,5 millió HUF) nem hivatalos, kamatmentes kölcsön formájában.⁶⁴ A Bourdieu-féle ajándékozásokból álló „lekötelezettségek rendszeréhez” hasonlít ez a megvalósulás, bár Batsányi itt nem mutatkozik túlzottan lekötelezettnek, hiszen voltaképpen elvárja, hogy közelebbi barátai, szövetségesei, vagyis sajátos „klientúrája”⁶⁵ investáljon kulturális vállalkozásába. Amíg metakeretünk értelmében Batsányinak vannak tehát (közel azonos rangú) kliensei, történeti értelemben ő maga az: kliense, pártfogoltja e jószándékú és nagyvonalú kölcsön által Széchényinek, de még inkább kliense, pontosabban familiárisa patrónusának, Orczy Lőrincnek, akinek egyebek mellett kancellista hivatali állását is köszönhetette, s aki annak idején összekötötte Baróttival.⁶⁶ A főúri kölcsön mint életmentő tőkeinjekció mindazonáltal egyfajta dominanciastruktúrát konzervál a korabeli szimbolikus/lekötelezettségi tőke (rendi) világában.

Az előbbieken említett *Tudósításban* Batsányi ismét azt írja, hogy azért nem adhattak ki eladdig öt füzetnél többet, mert hivatali feladataik (elsődleges foglalkozásuk) miatt kevés szabadidejük volt a nyomtatványok értékesítésére.⁶⁷ A nagyívű tudósítás összegzi a felvállalt kiadás paramétereit is: minden harmadik hónap végén egy nyolc árkusból álló lapszám („Negyed”) kiengedése, az előfizetőknek postán megküldve. Négy ilyen füzetből áll az adott évfolyam („Kötet”); „valami kis nyereség” esetén a következő plusz szolgáltatást ígéri a redaktor Batsányi: a nyolc árkus helyett akár tizenkét árkus terjedelmű összeállított anyag. Az első, még Pesten nyomtatott kötetből egy különálló válogatást ingyen megküldenek, „Muzsikálékat”, vagyis kottamellékleteket pedig gyakrabban adnak majd a megrendelésekhez. A Museum 20 krajcáros árát tudatos retorikával „kis pénzetskének” titulálja Batsányi e helyütt, hangsúlyozva egyszerre, hogy nem nyereszkesedés („nyerelkedés”) a céljuk. A tudósítás megismétli, hányféle helyen lehet prenumeráltatni, ismerteti újra a pénzbeszedők jutalékait – minden tizenegyedik füzet ingyenes számukra –, a vármegyei táblabíró urakat próbálja ismét mozgósítani, s megjegyzi, hogy pár nagyérdemű vármegyeispán már önként jelentkezett a feladatra. A lista itt kiegészül a nótáriusokkal, a kollégiumi, gimnáziumi, akadémiai professzorokkal, a plébános és prédikátor urakkal. Az ezekhez tartozó városok megadása alapján (Bécs, Pest, Buda, Révkomárom, Székesfehérvár, Pécs, Szeged, Nagykálló, Sárospatak, Miskolc, Szatmár, Lőcse, Kolozsvár, Szeben) a vállalkozás országos lefedettségűnek ítéltető. Batsányi megismétli a régebbi kérést, hogy a prenumeránsok valóban fizessenek, akik pedig csak előjegyzést

⁶⁴ MM, II., 47.

⁶⁵ A klientúraépítés a kapcsolati tőke egy tipikus formája. Vö. Sík, *I. m.*, 24.

⁶⁶ DEBRECZENI, *Kazinczy Ferenc*.

⁶⁷ MM, I., 509.

tertek („subscribensek”), azok is rendezték a számlát becsületesen a küldemény kézhezvétele után, a pénzbeszedők pedig korrekten küldjék tovább a befizetéseket a kassai postahivatalhoz.⁶⁸ Az értékesítési-terjesztési láncolat többtenyezős tehát, egyetlen faktorában sem problémamentesen, az „üzleti terv” ugyanakkor távlatosnak tartható.

A második kötet végéhez csatolt előfizetői névsor háromszázhuszonhat nevet tartalmaz, s habár a pénz beszédésével finoman szólva is akadnak gondok, ez mégis jelentősnek mondható szám a korabeli viszonyokat tekintve – ítél Debreczeni a forráskiadás kísérőtanulmányában.⁶⁹ A terjesztésben a posta mellett a könyvkötők és a könyvkereskedők is részt vettek, továbbá kiterjedt személyi hálózat is segítette tehát Batsányit: vagyis úgy tűnik, hogy az első magyar irodalmi folyóirat üzleti vállalkozásként is figyelemre méltó, az érdektelenség legalábbis nem sorolható a megszűnés okai közé – azzal együtt, hogy pontos adatok nem állnak rendelkezésre a gazdasági eredményekről, a beérkezett pénzek és kiadások egyenlegéről.⁷⁰ Azt lehet mondani, hogy a kor viszonyaihoz képest jelentékeny számú előfizetője volt a Museumnak, s tudjuk, hogy a második évfolyam első füzetéből nyomtatott nyolcszáz példányból két és fél év múltán, 1793 tavaszán csak hetvenöt volt meg úgy, hogy közben másfél évig nem is igen fordítottak nagyobb gondot a terjesztésre.⁷¹ Az illető folyóirat az adott szintig rekonstruálható összkép alapján a korszak relatíve legkelenőbb magyar nyelvű periodikumaként értékelhető tehát.⁷² A levelezésekben jórészt a dicséret hangjai dominálnak a sajtótermék színvonalát illetően, ám a laudatív hangnemet azért árnyalhatja, hogy ezek jórészt éppen a szerkesztőkhöz szóló források.⁷³ A megszűnés ugyanakkor a jelek szerint nem belső, menedzselési, hanem elsősorban külső, politikai okok miatt következik be.⁷⁴

⁶⁸ *Uo.*, 512–513.

⁶⁹ *MM*, II., 26.

⁷⁰ *Uo.* Steinhofér értékelése pesszimistább: „A »Magyar Múzeum« tehát előrelátásuk szerint nem is kecsgettetett anyagi haszonnal, mert előfizetőinek száma egész létezése alatt a 327-nél magasabbra nem emelkedett, mi az ilyen vállalatoknál még az akkori mostoha viszonyok között sem ütötte meg az alapul szolgáló üzleti kalkuláció mértékét.” STEINHOFER, *A könyv története*, 86.

⁷¹ *MM*, II., 60. Kókay egyenesen arról beszél, hogy a hírverés nyomán az előfizetők száma elérte, sőt mintegy százal túl is haladta a Batsányi által remélt ötszáz főt. KÓKAY, *A magyar sajtó története*, 214.

⁷² A lap promotálása kifejezetten jónak mondható: fennállása alatt mintegy tizenhat hirdetése jelenik meg, a Magyar Kurírban, a Hadi és Más Nevezetes Történetekben, a Magyar Hírmondóban, az Ephemerides Budensesben, a Bécsi Magyar Múzsában, illetve némileg meglepő módon – két alkalommal is – a kassai társaságból kivált, Batsányival erősen összekülönböző Kazinczy saját lapjában, az Orpheusban is. *Uo.*, 58–60.

⁷³ A kortárs fogadtatásról bővebben: *Uo.*, 57–58.

⁷⁴ Batsányit épp a Magyar Museumban megjelent egyes írásai miatt jelentik fel, majd ítélik el, a fellelhető folyóirat-példányokat pedig elkobozzák még a könyvkereskedőktől is. Vagyis az úgynevezett Martinovics-összeesküvés légköre véget vet többek között a Magyar Museum korszakának is. Erről bővebben: *MM*, II., 60–63. Vö. Kókay egybehangzó véleményével: „Hogy mégis rövid időn belül lapjának végleg meg kellett szünnie, azt az ő folyóirata esetében nem az érdektelenség, hanem az általános politikai és cenzúraviszonyok romlása eredményezte.” KÓKAY, *A magyar sajtó története*, 214. A budai cenzor jellemző módon a legveszélyesebbnek azt vélte, hogy a botrányt okozó második évfolyam első füzeté nemcsak hogy az előfizetők körében terjedt el, hanem még a kassai olvasókabineten is olvasható volt. (*Uo.*)

Egy másik habitus: Kazinczy

Mint a Magyar Museum esetében láttuk, Kazinczy Ferencnek már az első évfolyam idején, pontosabban már 1789 elején határozott szándéka kilépni a közös folyóirat szerkesztőségéből. Az év tavaszán már önálló lapja arculatán, címén, felépítésén dolgozik. Az Orpheus 1790 februárjától 1792 augusztusáig nyolc számot ér meg. A folyóirat gyors lefutású megszűnésének elsődleges oka, hogy mint üzleti vállalkozás jóval bizonytalanabb lábakon állt, mint a Magyar Museum. Már a tervezés során utalt arra Földi János, hogy Kazinczy némileg túldimenzionálta lapját, amikor havi megjelenést gondolt el, ráadásul öt ív (mintegy nyolcvan nyomtatott oldal) terjedelemben. Ezt nemcsak megtölteni volt nehéz, hanem kiadni és eladni is. „Landerer ezen költséges munkát csak úgy fogja Continuáltathatni, ha Vevőinek számok kicsiny nem lessz” – írja Kazinczy Aranka Györgynek 1789 decemberében, kérvén egyúttal, hogy szerezzen vevőket lapjára.⁷⁵ Egy évvel később ugyancsak neki szól a kérés: „Igyekez rajta, hogy Orpheusomat sokan kívánják hordattatni. ha sok vevő lessz, úgy Landerer el nem áll folytatásától: ha nem lessz sok, Vevő. csak Aprilisig fog nyomtatattani.”⁷⁶ Úgy tűnik, Johann Michael Landerer⁷⁷ kassai nyomdász beváltotta szavát, s 1791 áprilisával gyakorlatilag befejezte az Orpheus kiadását, elengedte ezt a vonalat, sok egyéb, kommerciálisan jóval fajsúlyosabb vállalása közepette.⁷⁸ A lap mindemellett ki van téve a sokszor csak nagy nehezen beérkező írások milyenségének és mennyiségének. A tematika egyenetlen, és jellemző a területi-postai viszonyoknak való kitettség.⁷⁹ A Helytartótanács nem engedélyezi a postai terjesztést, ezért a füzeteket egyenként kell árusítani, szállításukról külön gondoskodni. Mindenesetre izgalmas adat a régió „tőkés” viszonyait tekintve, hogy két németajkú nyomdász, Ellinger és Landerer 1790 táján gyakorlatilag egymás mellett nyomtatja a Museumot, illetve az Orpheust, egy városban, Kassán (a regionális viszonyokat tekintve önmagában is érdekes továbbá, hogy az adott időszak Magyarországnak északi része az efféle kezdeményezések bázisa: Pozsony, Kassa, Komárom).

A lap szerkesztésének további generális hibája a szűk szerzői körben való gondolkodás. A szerzők névsorát és közleményeik számát tekintve az látszik, hogy az írások tekintélyes hányada azoktól származik, akik a lap tervezgetésében is részt vettek: Kazinczyn kívül Rádaytól, Földitől, Arankától és Pálóczi Horváth Ádámtól. E belső körhöz – immár ismerős fogalommal: kalákához – csatlakozott még Kazinczy hivatali munkatársainak, valamint a fiatal írógenerációnak pár képviselője. A többi szerzőtől jobbra csak egy-két szöveg kerül Kazinczyhoz, azok is leginkább az ímént

⁷⁵ KazLev. I., 273. levél, 520.; *Első folyóirataink: Orpheus, I. m.*, 390.

⁷⁶ KazLev. II., 341. levél, 118.

⁷⁷ Johann Michael Landerer Pozsonyban, az ország egyik legnagyobb üzemében lesz először önálló nyomdász (mielőtt megveszi a kassai jezsuiták műhelyét) az új nyomdászgeneráció, vagyis a német bevándorló nyomdászok második generációjának egyik reprezentánsaként: V. ECSEDY, *I. m.*, 221, 259, 390.

⁷⁸ Landerer országos szinten is jelentékeny egyházi, kalendáriumi sorozatairól, illetve román kiadói tevékenységéről: *Uo.*, 292–293.

⁷⁹ *Első folyóirataink: Orpheus*, 384.

említett személyi csatornákon keresztül. A kapcsolati tőke tehát markáns, de szűk-körű koalíciót jelent ebben az esetben. A lap vállalása ugyanakkor a havi rendszeresség tehát, ami ebben a formában nemigen biztosítható hosszabb távon, újabb jeleként Kazinczy ilyen irányú stratégiai inkompetenciájának (illetve túlzott lelkesedésének).⁸⁰ Az Orpheus megszűnéséhez ezek a kedvezőtlen tényezők mind hozzájárultak, a terjesztés, a szűk vásárlói kör és a nyomdással való viták mellett.⁸¹

A terjesztésben szintén a személyes kapcsolatrendszer dominál, illetve a bolti eladás; Kazinczy testvére, László is csak reménykedik a prenumeráció lehetőségében: „ha Postán szabad lesz Orpheusodat hordani, engem is praenumeranssaid közé tégy”.⁸² A számonkénti eladás sem működhetett túl jól; Kazinczy egyik legfőbb patrónusa, gróf Ráday Gedeon többször panaszkodik, hogy még Landerer pesti boltjában sem lehet hozzájutni az Orpheushoz, pedig ő számonként tizenöt példányra tartana igényt.⁸³ Amennyiben nehézkes a hozzáférés, még kevésbé kelendő a lap, a nyomdász pedig ezáltal – érthetően – még motiválatlanabbá válik. Kazinczy Rádayhoz szóló, 1792 februárjában írott levelének nyomdászt okoló, vagyis bűnbakkereső, lemondó, egyben sértett retorikája ebben a kontextusban értelmezendő: „Most azt a’ szomorú tudósítást teszem, hogy mivel látom Landerernek tunyaságát, [...] hónapos írásomat nála nyomtatattani meg-szűnök, ’s módot keresek, hogy azt másképpen continuálhassam. Ezen végezésemet már meg-írtam nékie, ’s várom válaszáát.”⁸⁴ A „tunya” Landerer ugyanakkor továbbra sem igazán kezelte legfontosabb munkájaként az Orpheus kilátástalan, veszteséges kiadását, s láthatóan más alternatíva sem akadt – a projektum elhalt.

Kazinczy Landererrel kötött szerződésének részletei nem ismeretesek, csupán annyi bizonyos, amennyit Kazinczy említ belőle: „Contractusunk szerint minden esztendőnek végén készen kellett vala lenni 12 heftnek”.⁸⁵ A címlapon az állt, hogy „Füskuti Landerer Mihály’ költségével”, s Kazinczy egyéb megnyilatkozásaiból is arra következtethetünk, hogy a vállalkozás a nyomdász monetáris kockázata volt. Hiszen ha a pénzt Kazinczy adta volna a nyomtatásra, akkor Landerer számára mindegy lett volna a vevők száma, saját üzleti vállalkozásaként azonban egyáltalán nem volt lényegtelen, hogy hány példány kel el a folyóirat számaiból, amit 20 krajcárban határozott meg.⁸⁶ Persze Kazinczy is vállalt anyagi áldozatot, például a kapcsolódó képmetszetek elkészíttetésével vagy a példányok szétküldésével. Ez utóbbira vonatkozik megjegyzése Batthyány-Strattmann Alajosnak: „Orpheusomból nékem a’ nyomtató hatnál többet nem ád, de én legalább tizet küldök-el ingyen, még pedig postán, és így kettős költséget tévén”.⁸⁷ Vagyis megveszi a számokat a kapott haton

⁸⁰ Uo., 385.

⁸¹ Uo., 386.

⁸² KazLev. II., 334. levél, 101. (1790. szeptember 20.)

⁸³ Vö. *Első folyóirataink: Orpheus*, 396.

⁸⁴ KazLev. II., 396. levél, 248.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Lásd a borítón: *Első folyóirataink: Orpheus*, 309.

⁸⁷ KazLev. XXIII. 5665. levél, 29. (1791. január 7.)

fölül, s még a postai díjat is fizeti. Az önerőből (erőn felül) történő terítés általában is jellemzi Kazinczy ezirányú gyakorlatát, ugyanakkor a korabeli terjesztés kiforratlanságaira is rámutat.

1790. február 12-én adja hírül Kazinczy az egyik lapszámot kísérő „literátori tudósításában”, hogy a „Felséges Helytartó Királyi Tanács” még azidáig sem engedélyezte a lap postán történő terjesztését.⁸⁸ Nem tudható, hogy ezt a bizonyos engedélyt megtagadták-e tőle, vagy csak a bürokratikus folyamat elhúzódása, esetleg tudatos elnyújtása állt a háttérben.⁸⁹ A lap kiadásának viszontagságaihoz mindenesetre a cenzurális engedélyeztetés is jócskán hozzájárult. 1790. február 23-án ezt írja Kazinczy Rádaynak, jellemző módon már itt is a nyomdászt okolva: „Landerernek factora Orpheusom el-készítésének kettsegtetésével 's meg-tsalásával egészen ki-for-gatott emlékezetemből.”⁹⁰ Fontos adalék, hogy a metszetmellékletek kapcsán e levélben emlegetett ötszázas szám az egyedüli támpontunk arra nézve, hogy az Orpheus hozzávetőlegesen hány példányban jelenhetett meg, hiszen a metszetek rendelését a nyomtatott példányszámhoz kellett igazítani.⁹¹

Összességében elmondható, hogy a lap kiadásával igen sok a probléma, koncepcionális és technikai értelemben egyaránt, amelynek árulkodó jele, hogy 1790 közepéig csupán hét szám jelenik meg az elvileg havi rendszerességű folyóiratból. A havonként tervezett lapszámok hektikus megjelenési üteme önmagában is beszédes. 1791 márciusában Kazinczy még reményekkel telve írja Rádaynak: „Azt is megígérte [»Landerer Factora«], hogy már most meg szakadás nélkül rakatja az Orpheus darabjait, hogy a' hátra levő Heftek meg-jelenhessenek.”⁹² Itt még nem látszik, hogy az ígéret teljesedésére majd másfél évet kell várnia, s hogy ennyi idő alatt már csak egy szám készül el az Orpheusból. Megemlítendő, hogy a folyóiratot leginkább a Hadi és Más Nevezetes Történetek reklámozza, bár kevésbé, mint a Magyar Museumot, amely kelendőbb, jobban szervezett sajtóorgánumnak látszik Kazinczy privát vállalkozásánál. Azzal együtt, hogy az Orpheus eleve hátrányból indul, hiszen konkurencia-helyzetbe születik bele; nem véletlen, hogy a debütáló előszóban Kazinczy a már működő Magyar Museumhoz, illetve a Mindenes Gyűjteményhez képest pozicionálja önmagát szerkesztőként – túl nagy a kínálat a tenyérnyi piacon.⁹³

Orczy, Ráday és Baróti az a három „nagy öreg”, az a három tekintélyes patrónus, akik nélkül a két fiatal pályakezdő Kazinczy és Batsányi jó eséllyel sem a Magyar Museumot, sem az Orpheust nem tudta volna megjelentetni – mutat rá kéziratként már hivatkozott, készülő monográfiájában Debreczeni Attila. Mint írja, a több vármegyében birtokos Kazinczyak tekintélyes középbirtokos nemesi családnak számítottak, kiterjedt rokonsággal, nagy kapcsolatrendszerrel a hivatali, illetve az egyházi

⁸⁸ *Első folyóirataink: Orpheus*, 309.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ KazLev. XXIII., 5662. levél, 25.

⁹¹ Vö. *Első folyóirataink: Orpheus*, 397.

⁹² KazLev. II., 366. levél, 178.

⁹³ Összességében a Museum–Orpheus, illetve a Magyar Kurír–Mindenes Gyűjtemény konkurálás látványosabb (köszönöm Szilágyi Márton iránymutató meglátásait).

életben egyaránt. Tanfelügyelőként mindezen túl újabb vármegyei, városi és egyházi vezetőkkel került kapcsolatba Kazinczy, ekkoriban besűrűsödő bécsi útjai pedig szintén a kapcsolatépítés kitüntetett alkalmainak számíthatnak. Mindezek mellett, mindezek ellenére méretez túl, számítja el magát folyóiratkiadói tevékenységében a fiatal széphalmi a fentebbiekben részletezett módon. A realitásoktól lényegében átfogó szinten elrugaszzkodó kazinczyánus „lapmenedzsmen” legbeszédesebb példája egy különös elképzelés, amelyet 1791. januári, már idézett levelében közöl Kazinczy herceg Batthyány-Strattmann Alajossal. A más vonatkozások miatt is fontos levélben⁹⁴ az író a magyar irodalom művelésének lehetetlenségével határos anyagi nehézségeit fejtegeti, miközben felmondja az igénytelen, bárdolatlan nemes toposztát, illetve miközben a főrendi mecénásokat magasztalva (többeket meg is nevezve) egy „árkádiai társaság” tervezetét vezeti elő. Eszerint az általa kigondolt „Magyar Arcasok Társaságának” – amely műveltséggel felvértezett ízléses férfiakat és hölgyeket, valamint aktív literátorokat tömörítene egyfajta közös kulturális önképzés szolgálatában – állandó főrangú mecénásai lennének a kör íróinak támogatására, ugyanakkor háromhavonta kiküldenék a tagoknak a szervezet lapját, egy „periodicus írást” is, amelynek árát minden tag „le-tenni tartozik”,⁹⁵ s amelyet Debreczeni a koncepciójában megújított Orpheusszal azonosít: „[e] pár sor valójában az Orpheus újjáalakításának a terve, megoldás a szerkesztés, finanszírozás és terjesztés problémáira [...] nem hónapos, hanem negyedéves megjelenéssel, előfizetési rendszerben, postai terjesztéssel.”⁹⁶ E részletesen kifundált, ám drámaian imaginárius elképzelés, amely a mecénatúra intézményesítésének, egyben az újragondolt Orpheus rentábilis fenntarthatóságának egy sajátos „üzleti tervét” is jelenti voltaképpen, nem talál kedvező fogadtatásra a főrangú herceg részéről⁹⁷ – amely kifutás aligha meglepő.

A pestiek [váciak]

Az Uránia folyóiratot Kármán József és Pajor Gáspár szerkesztette, ugyanakkor a szerkesztőgárdához szorosabban hozzátartozhatott Schedius Lajos, a pesti egyetem esztétikaprofesszora is. Az Urániát Vácott nyomtatják ugyan, ám a folyóiratot a pesti egyetem szellemi környezetében érdemes elhelyezni; a Magyar Hírmondó 1795. március 20-i hirdetése is „Pesti Társaságot” emleget az Uránia kapcsán. A váci

⁹⁴ GRANASZTÓI Olga, *Érzéketlen gazdagok? Kazinczy Ferenc kísérlete egy irodalmi társaság megalapítására Batthyány II. Lajos herceg elnökletével = „Közöttünk a’ Mester”. Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*, szerk. BÓDI Katalin – BODROGI Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2019, 131–141.

⁹⁵ KazLev. XXIII., 5665. levél, 32–33.

⁹⁶ DEBRECZENI Attila, *Az Orpheus rejtett programja*, *Tanulmányok 2023/1.*, 31–32. DOI: 10.19090/tm.2023.1.21-36. A tanulmány folytatása is érdekes számunkra: „A sors furcsa párhuzama, hogy Batsányi éppen egy nappal korábbi levelében a Magyar Museum újjászervezésének hasonló elképzeléséről számolt be Aranka Györgynek, ugyanúgy szidva a literatúrát nem támogató gazdagabb uraságokat [...] Csakhogy ő felvett kétszáz forint hitelt Széchényitől, s ebből alapvetően üzleti útra állította lapját”. *Uo.*, 32. Az illető Batsányi-levél e dolgozatnak is több pontján előkerül.

⁹⁷ Minderről bővebben, a lehetséges szabadtóműves kapcsolat kontextusáról is beszélve: *Uo.*, 29–34.

nyomda kiválasztását feltehetőleg az befolyásolhatta – mondja Szilágyi Márton *Uránia*-szövegkiadásának kísérőtanulmányában –, hogy az önálló műhelyét 1792-ben megnyitó Anton Gottlieb olcsóbb volt, mint pesti társai, szolgáltatásait ezért olykor maga Pest vármegye is igénybe vette. Úgy tűnik, hogy a nyomda kiválasztásánál az lehetett a döntő tényező, hogy a művezetőből önálló nyomdatulajdonossá váló Gottlieb kedvezőbb áron dolgozott, illetve továbbítte korábbi pesti ügyfeleinek vállalkozásait Vácra.⁹⁸ A váci nyomda kiválasztásának tehát elsősorban anyagi oka lehetett (bár Gottlieb ajánlata még mindig drágább, mint a kassai kollégáké, az *Uránia* első két kötetének előfizetői ára ugyanis 3 rénes forint, körülbelül 20800 HUF volt).⁹⁹ A fiatalos befektetői lendület találkozott itt egy már meglévő társadalmi tőkével a jó gazdasági befektetés reményében, a nyomdász s a szerkesztők részéről egyaránt.¹⁰⁰ Az *Uránia* szerkesztői is egy komoly társaság imázsával próbálnak színre lépni¹⁰¹ – miként a Magyar Museum, a Mindenest Gyűjtemény –, vagyis szimbolikus tőkéjüket középponti érvénnyel próbálják optimalizálni ebben az esetben is az ügyvivők, ugyanakkor nem keresnek folytonosságot például a Museum egykori humán erőforrásával, s voltaképpen csak eljuttatják a csapatmunkát, hiszen lényegében Pajor és Kármán párosa csinál mindent.

A folyóiratról 1794 elején jelenik meg az első híradás, egyben programnyilatkozat a Magyar Hírmondó február 28-i számában. Az *Uránia* első füzeté 1794 júliusában jelenik meg. A negyedévesre tervezett folyóirat kiállítását a redaktorok kifejezetten igényesre tervezik,¹⁰² a presztízslapra való törekvés tehát ugyanúgy megvan, mint Batsányinál vagy Kazinczynál. A második kötet októberben lát napvilágot, aminek kapcsán a Magyar Hírmondó november 14-i számában arról adnak tájékoztatást a szerkesztők, hogy az olvasók azon a helyen vehetik át példányaikat, ahol a pénzt előzetesen letették érte.¹⁰³ A harmadik és egyben utolsó füzet 1795 március végén vagy április elején jelenik meg.¹⁰⁴

A szerkesztők kezdetben úgy képzelték, hogy a prenumeránsoknak a pénzt megbízott pénzbeszedőknél (collector) kell letenniük, ám ezeket a kollektorokat Kármánék közvetlenül nem kérték fel a feladatra, csupán valószínűsítették segítőkészségüket.¹⁰⁵ Az „*Urániát* kiadó Társaság” például levélben kér elnézést utólag

⁹⁸ Vác a folyami szállítás lehetősége, az olcsóbb ingatlanbérlet, illetve a püspökség miatt a jelentős helyi megrendelés ígérete okán is optimális telephelynek tűnhetett. (Köszönöm Halmos Károly kiegészítéseit.)

⁹⁹ *Első folyóirataink: Uránia*, kiad. SZILÁGYI Márton, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1999, 319–320.

¹⁰⁰ Gottlieb vezetése alatt a váci tipográfia a korszak egyik legtermékenyebb nyomdájává vált, egyházi, kalendáriumi, vásári, oktatási nyomdatermékek, illetve ponyvakiadványok kibocsátásával; 1782 óta működött a városban könyvkiadóként, majd mint a pesti Patzkó-nyomda korábbi művezetője vásárolta meg a helyi nyomdát, s az előző nyomdász házáat is. V. ECSEDY, I. m., 265, 278.

¹⁰¹ *Első folyóirataink: Uránia*, 320.

¹⁰² Vö. A' *Magyar Asszonyi Nemhez*, Magyar Hírmondó I. kötet, Toldalék, 1794 február 28., 301–304. Vö. még a következő hirdetéssel: Magyar Hírmondó I. kötet, 1794. március 4., 319.

¹⁰³ *Első folyóirataink: Uránia*, 319.

¹⁰⁴ *Uo.*, 320.

¹⁰⁵ A Magyar Hírmondó felhívása alapján elemez így Szilágyi. *Uo.*, 322.

Gömör vármegye főjegyzőjétől, hogy nevét kollektorként előzetes egyeztetés nélkül megadták. Kazinczy is azt állítja egyik levelében, hogy az Uránia (elvi) kassai kollektora, Darvas János főszerkesztő maga sem tudja, hogy kik is adják ki pontosan a lapot.¹⁰⁶ A nagyvonalúan kezelt kapcsolati tőke láthatóan túlzottan is felül van itt értékelve tehát, annak valós teljesítőképessége, merítése szűkebb és esetlegesebb, mint a szerkesztők vágyai, s társaságuk szimbolikus tőkéje sem ragyogtatja őket e vágyak intenzitásával. Az előfizetést beszedők névsora a Magyar Hírmondó 1794. február 28-i, illetve augusztus 26-i számainak felhívásaiban található; ez a névsor rajzolja meg azt a mintegy száz fős, tulajdonképpen virtuális kört (képzelt klientúrát), amely ez idő tájt „mozgósíthatónak látszott egyáltalán bizonyos kulturális programok anyagi támogatására”.¹⁰⁷ A terjesztés defektusaira vall, hogy a kassai cenzor Sahlhausen Móric előtt még 1796-ban is ismeretlen a lap: amikor egy előfizetési felhívás nyomán hozzá akar jutni Kassán, nem sikerül neki, sőt a szerkesztők és a nyomdász személyét sem ismerik jól még helyben sem, tekintve, hogy azt az információt kapja, a pesti Kilián a nyomdász.¹⁰⁸ Mindez Kazinczy hibáira, felkészületlenségeire, átgondolatlanságaira emlékeztet, a koncepciózusabb Batsányi ellenében.

A lap másik lehetősége a rendi testületi pártolás elnyerése volt, magasabb politikai szinteken. A szerkesztők az 1795. áprilisi újsághívásokban felkérlik a vármegyék főtisztviselőit, hogy gyűléseiken népszerűsítsék a folyóiratot.¹⁰⁹ A rendi közigazgatás ilyen aktivizálása általában a folyóiratok, könyvek terjesztésére vonatkozott: a vármegye, fölhasználva hivatali apparátusát, előfizetőket gyűjthetett az adott kiadványra. A vármegye rendi-ellenzéki politikai aktivitásához komoly remények fűződhettek, így remélni lehetett egy ilyen kulturális természetű vállalkozás fölkarolását is. Ez a megoldás, a valóban egészen effektív társadalmi, sőt politikai tőke segítségével hívása egy utolsó, eredménytelen próbálkozás kísérletnek tűnik a szerkesztők részéről. Az utolsó felhívásban¹¹⁰ emellett előkerül a postahálózati megoldás is, s az ígéret, hogy javítanak a kiadvány minőségén – tipográfia, formátum, rézmetszetek –, s hogy az addigi három számot áron alul kínálják pluszban az új előfizetőknek.¹¹¹ Amint e kampányszerű ígéretek, kedvezmények, korabeli „akciós” ajánlatok nyomán látható, a projektum a folyamatos túlélés jeleit mutatja.

E felhívásokban ugyanakkor váltig azt hangoztatják Kármánék, hogy a negyedik szám mindenképpen ki lesz adva. A kidolgozott postai megoldás mindenesetre azt bizonyítja, szó sem volt arról, hogy az Uránia a cenzúra megkerülésével működött volna, hiszen hivatalos postahálózat útján csak a cenzori processzuson átesett sajtótermékek teríthették a felvevőpiacot. Minden arra mutat tehát, hogy az Uránia átment

¹⁰⁶ KazLev. II., 445. levél, 363. (Kazinczy Ferenc – Kis Jánosnak, 1794, május 11.)

¹⁰⁷ *Első folyóirataink: Uránia*, 322.

¹⁰⁸ *Uo.*, 321.

¹⁰⁹ *Uo.*, 323. Ezzel a módszerrel egyébiránt a Magyar Museum is kísérletet tett. Vö. BATSÁNYI János *Összes művei*, II., *Prózai művek I.*, kiad. KERESZTURY Dezső – TARNAI Andor, Akadémiai, Budapest, 1960, 262, 304.

¹¹⁰ Magyar Kurír 1795. április 7; Magyar Hírmondó 1795. április 24.

¹¹¹ *Első folyóirataink: Uránia*, 323.

a szabályos cenzúráztatáson.¹¹² A folyóirat főnállásának rövidege, a gyorsan bekövetkező megszűnés mindenestre azt jelzi, hogy a szerkesztők éppúgy kudarcot vallottak az előfizetők gyűjtésével, mint a mecénási támogatás folyamatossá tételével. A valamivel több, mint száz hivatalos előfizető egészen egyszerűen elégtelen nagyságrendű ahhoz, hogy el tudja tartani a lapot. Indirekt módon ezt mutatja az a tény is, hogy Csokonai és Verseghy versein kívül feltehetően az összes többi szöveg a két szerkesztő munkája (vagy fordítása, átdolgozása), tehát valóban igen kicsi volt a folyóirat „klientúrája”. Az előfizetői kör mint igen szűkös felvevőpiac és a szerzőgárda – mint ez esetben is speciális, ám parányi kaláka – tehát egyaránt kevésnek bizonyult az elégséges szimbolikus (és gazdasági) tőkefelhalmozáshoz. Adott időpillanatban nincsen olyan „mezője” (Bourdieu) a magyar kulturális életnek, amely kellőképpen kiszolgálja egy efféle vállalkozást, vagy legalábbis érdemi környezetet jelentene számára, ám a szerkesztőket sem a lapmenedzselés professzionális megtervezése és ügyvitele miatt érdemes nagyra tartanunk.

Hogy a folyóirat üzleti szempontból igencsak sikertelen lehetett, azért is valószínű – mutat rá a forráskiadás –, mert a megjelentetésre vállalkozó Gottlieb érdemei közé sorolja kinyomtatását, hazafias tetteként értékelve azt. Az ideologikus indoklás, a presztízs felértékelése a haszon ellenében pedig alighanem a gazdasági megtérülés elmaradásával is összefüggethetett: mással ugyanis nemigen lehetett volna megokolni, miért is adta ki mindennek ellenére a periodikumot.¹¹³

Mint Kókay kimutatja, a folyóirat előfizetői között a nevesebb írók közül nem igazán találkozhatni mással, mint Kazinczy és Aranka nevével, ugyanakkor Kármánék – Kókay szerint főleg a Beleznay-ház révén – viszonylag sok főrangú előfizetővel rendelkezettek, ami a pesti kapcsolati tőke mintázatának köszönhető, többek között Schediushoz köthetően, illetve ahhoz a protestáns szellemi körhöz (Rádayak, Prónayak, Podmaniczkyak), akikkel Kármánnak apja révén megalapozott nexusai voltak. Szilágyi Márton ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy gróf Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Mária igen jóindulatú kezdeti támogatása adatolhatatlan anekdotaelemnek tűnik,¹¹⁴ miként – mint látni fogjuk – a konkrét anyagi támogatás

¹¹² Uo., 321. Kókay markáns véleménye tehát erősen megkérdőjelezhető: „A szerkesztők, cikkírók és a mecénás nevének eltítkolása mögött nemcsak a szabadkőművesi titkolódzás, hanem az I. Ferenc-kori politikai és cenzúráviszonyok is magyarázatul szolgálnak. Ugyancsak a mostoha viszonyok teszik érthetővé minden valószínűség szerint azt a jelenséget is, hogy az Urániát nem Pesten, hanem Vácott nyomták, ahol talán kedvezőbb körülmények kínálkoztak a cenzúra megkerülésére.” KÓKAY, *A magyar sajtó története*, 225.

¹¹³ A megszűnés kérdése ugyanekkor talán annak ellenére sem szűkíthető le egy másik tényezőre, Kármán halálára, hogy Schedius már 1798-ban ezzel magyarázta a vállalkozás félbeszakadását. A lap finanszírozásában megmutatózó kudarc ugyanis – mondja a monográfus Szilágyi Márton – a legelhivatottabb szerkesztőt is megakadályozta volna a vállalkozás folytatásában. Vö. *Első folyóirataink: Uránia*, 324. Szilágyi máshol is kiemeli, hogy egyedül Schedius mondja, hogy az Uránia Kármán halála miatt szűnt meg: SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1999, 40.

¹¹⁴ Uo., 24. Vö. még: SZILÁGYI Márton, *Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Mária irodalmi szalonja: legenda és valóság*, ItK 2015/6., 769–777.

sem e főrendi kör felől érkezik.¹¹⁵ A második kötet elején a szerkesztők már utalnak rá, hogy előfizetőik, akiknek a száma száznégyről százharmincvolcra emelkedett, még mindig csak részben fedezik költségeiket. A harmadik kötetnek is csak száznegyvenkettő prenumeránsa adatolható. Utolsó előfizetési felhívásukban jellemzően azt írják, hogy legalább kétszáznyolcvankilenc előfizetőre lenne szükségük ahhoz, hogy a folyóiratot folytatni tudják.¹¹⁶ Volt ugyan bizonyos visszhangja az Uránia köteteknek tehát, de az az Orpheushoz hasonlóan elmaradt a Magyar Museum fogadtatásától. Kármán nem rendelkezett olyan szervezői képességekkel, mint Batsányi – értékel Kókay –, de az is igaz, hogy 1794-ben sokkal nehezebb helyzetben volt egy folyóiratszerkesztő, mint a nyolcvanas évek végén.¹¹⁷

Festetics – egy ajándék

Az Uránia első száma kizárólag gróf Festetics György adománya révén jelenhetett meg. Nem véletlen, hogy az első szám *Bé-vezetésének* végén olyannyira hangsúlyos a mecénásnak szóló köszönet kinyilvánítása. Kármán és Festetics egyaránt szabadkőművesek; a szintén szabadkőműves Nagyváthy János, Festetics titkára, jószágkormányzója benne van az előfizetői jegyzékben, ami szintén jelzésértékű. Az adományt – tehát nem visszafizetendő kölcsönt – Festetics közvetítőn keresztül juttatja el az ismeretlen szerkesztőknek. Festetics ajándékozó mecénási gesztusa intim, nem „agyonreprezentált”, mint a korábbi korszakok gyakorlatában.¹¹⁸ Vagyis ebben az esetben az ajándékozó oldaláról nem cél presztízstőke kovácsolása az ügyletből, nem szükséges bármiféle kiépítése a „lekötelezettségek rendszerének”. Minden jel arra mutat, hogy Festetics itt kulturális tőkébe (értékbe) investál, klasszikus értelemben vett kultúrapártoló mecénásként.

Kármán korábbi monográfusa, Gálos Rezső még egyértelműen a Rádayakat vélte a titokzatos támogatónak. Utóbb Kostyál István cáfolta azon feltételezését, hogy Ráday Gedeon fia, Ráday Pál lett volna a pénzforrás.¹¹⁹ Bár – mint mondja – Festetics Kármán Józseffel való összeköttetésének nyomaira közvetlenül nemigen bukkanhatni, tudható, hogy élénk érdeklődéssel kísérte az új művek megjelenését, és hatalmas vagyonából nagy összegeket áldozott az írók támogatására. Péteri Takács József (Festetics György fiának, Lászlónak a nevelője) Bécsből 1794. június 7-én írt

¹¹⁵ „Ezek a protestáns főnemesi családok nem túl régen kapták meg a főnemesi címüket, mentalitásukban inkább egy jómódú köznemesi szokásrend mutatkozott meg. Az arisztokrata mecénatúra viselkedési formái számukra idegenek voltak.” SZILÁGYI Márton, *Első irodalmi folyóirataink egyike: az Uránia = Uő., A második Prométheusz*, 118. Az Urániáról átfogóbban is, a legfrissebb szakirodalomként: Uő., 113–121.

¹¹⁶ KÓKAY, *A magyar sajtó története*, 227.

¹¹⁷ Uő., 226. Kókay ugyanott érvként még hozzáteszi: „Jellemző, hogy még a minden szellemi kezdeményezésre azonnal felügyelő Kazinczy is tájékozatlan volt Kármánék folyóiratával kapcsolatban.” Uő.

¹¹⁸ *Első folyóirataink: Uránia*, 319.

¹¹⁹ KOSTYÁL István, *Kármán József levele gróf Festetics Györgyhez az Urániáról*, OSZK Évkönyv 1959, Budapest, 1961, 316–320.

levelében közli, hogy bár még nem jelent meg az Uránia, a hirdetések szerint ez egészen hamarosan bekövetkezik. Tudatja, hogy Festetics kérését, az első lap megküldését ő nem tudja teljesíteni, mert ahhoz egész évre előre „prenumeráltatni” kell, de ha a gróf úgy rendeli, elintézi az előfizetést. Ugyanakkor – mint fogalmaz – „elősegítő Jótévejként” a „Társaság” el tartozik küldeni Festeticsnek a maga munkáját.¹²⁰ Festetics György neve nincs ott az Uránia előfizetői listájában, hiszen – mint Kostyál ítélt – „jótévő” mecénásként joggal elvárhatta, hogy a „Társaság” tiszteletpéldányt küldjön. Hogy milyen társaságról van szó, ugyanakkor nem derül ki világosan Takács leveléből: értelmezhetjük úgy is, hogy a kiadó pesti társaságra gondol – véleményünk szerint ez a valószínűbb a korszak megfogalmazásmódjainak gyakorlatát tekintve –, de talán nem túlzás azt feltételezni, mondja Kostyál, hogy a szabadkőművesek társaságára céloz. Ez utóbbi esetben Abafi Lajos feltételezése helytálló, miszerint a szabadkőművesek támogatásával jelent meg az Uránia (bár e feltételezés akkor is jogos lehet, ha az imént szóba hozott „Társaság”-ra vonatkozó nyelvi megoldás önmagában nem szabadkőműves vonatkozású), vagyis ez az exkluzív-szelektív, „klub-szerű” kapcsolati tőkekoncentráció állt a háttérben. Igazolhatja ezt az első kötet bevezetésének már szóba hozott befejező része is, ahol célzásokat találunk a „nagy-szívűségre”, *Magnanimitas*, azaz *Nagyszívűség* volt ugyanis annak a pesti szabadkőműves páholynak a neve, amelynek többek között Kármán József, Pajor Gáspár és Nagyváthy János is tagjai voltak. Magától Festeticstől tudjuk, hogy elsődleges bécsi páholya mellett e páholy munkájában is részt vett.¹²¹ Balogh Péter consiliarius ráadásul – akinek a neve ugyanúgy ott van az előfizetők között, mint a Nagyváthyé – 1795 januárjában külön levélben tudatja, hogy az Uránia kiadói Pajor és Kármán, akik „jeles Ifjak”, akiknek a „Kegyessen ajándékozott” 100 forintot átadta, s csodálja, hogy azok még nem kedveskedtek a grófnak ajándékpéldánnyal.¹²² Kostyál szerint az a tény, hogy Festetics nem ismerte a szerzőket és mégis pénzt ajándékozott a lap kiadására, csupán a szabadkőműves kapcsolatokkal magyarázható.¹²³

Kármán és Pajor Festeticsnek címzett 1795. március 28-ai köszönőlevelükben azt írják, hogy küldik az Uránia mindhárom eladdig megjelent példányát. Közlik, hogy még egy számot ki szándékoznak adni ígéretük teljesítése végett, aztán visszavonulnak, mert „háládatlan” a Haza és kedvezőtlen a „Tsillagzat”.¹²⁴ Kostyál arra jut, hogy a szerkesztők a debütáló *Bé-vezetés* megfogalmazásának idején valóban nem tudhatták, anyagi támogatóként ki áll a háttérben. Korabeli, Nagyváthy által írt levelekre hivatkozva jut arra Kostyál, hogy száz forintból mintegy tizenhat–tizennyolc ív (körülbelül kétszázhetven oldal) terjedelmű anyagot lehetett kinyomtatni, ötszáz példányban. Az Urániát húsz ívre tervezték, majd ezt tizennyég ívre csökkentették, az előfizetői jegyzék és más források alapján pedig nem valószínű, hogy a lapot

¹²⁰ A kéziratot levelet közli: *Uo.*, 316–317. (Festetics lt. 392. cs. 526.)

¹²¹ *Uo.*, 317.

¹²² A kéziratot levélből idéz: *Uo.*, 317. (Festetics lt.607. cs. 88.)

¹²³ *Uo.*

¹²⁴ A kéziratot levelet közli: *Uo.*, 318. (Festetics lt.393. cs. 387.)

ötszáznál több példányban kívánták értékesíteni. Ilyeténképpen Festetics adománya körülbelül az első kötet nyomdaköltségét fedezhette.¹²⁵

Ez a mai értékén mintegy 700 ezer forintos arisztokrata ajándékozás mindenestre nem anyagi természetű beruházási manőver, hanem immaterialitásokat érintő befektetés a kortárs kultúrába, erős szimbolikus, gazdasági, társadalmi és kulturális tőkével a háttérben – olyan kommerciális tranzakció, amit nem a magán-, hanem a közhaszon motivál. Ilyeténképpen pedig a „tőkefajták” jó felhasználásának olyan ritka példája, amely egyáltalán lehetővé teszi, hogy Uránia folyóiratról beszélhessünk.

Mennyit ér 1 forint, avagy a hízóvágásról

A Magyar Museumnál kezdetben egy negyedéves füzet 20 krajcárba kerül, amit a források szerint az emberek igencsak sokalltak. Batsányi ezekre megértően reagálja, hogy a dolgot nem lehet csodálni, hiszen kevés magyarnak van még kedve hat árkusért 20 krajcárt adni, hisz tíz krajcár is elég volna, legfeljebb tizenkettő.¹²⁶ A negyedévenkénti 20 krajcár (körülbelül 2600 HUF) tehát az általános toleranciaküszöb felett van egy átlagos, korabeli folyóiratolvasónál. 1791 elejére érik meg a már régebben is elő-előkerülő gondolat Batsányi fejében, hogy saját kiadásában, vagyis a költségeket egészében felvállalva adja ki lapját. Mint egyik Rádaynak írott leveléből kitűnik, kellő anyagi háttérrel az egyes számokat ekkor 12–14 krajcárért (körülbelül 1800 HUF) adná.¹²⁷ Ebből az időből származik levélbeni keserű kirohánása Aranka Györgynek, miszerint bár a bandériumok kiállítására „negyvenötvenezreket” költenek a „gazdagabb uraságok”, a Museumra „egynéhány száz” forintot sem szánnak.¹²⁸

A Magyar Museum legkidolgozottabb, igen koncepciózusnak mondható tervezete (a már szóba hozott 1791-es őszi *Tudósíttás*) a lehetőségekkel átfogó módon számot vető jelleget mutat. Ebben Batsányi négy-ötszáz előfizetőt remél, szemben a korábbi leveleiben megfogalmazott három-négyszázas kívánalommal. Ezen a ponton már némi nyereséget is vizionál, amelyet ugyanakkor állítása szerint hangsúlyosan vissza kíván forgatni kulturális vállalkozásába.¹²⁹ Egy előfizetői szám a korábbi 20 helyett itt már 25 krajcárba (körülbelül 3350 HUF) kerül. Ezek az összegek ugyanakkor már tartalmazzák a kötetítés árát is, ami másfél krajcár. Miként Debreczeni Attila összegez, a négy számból álló kötet ára így 100 krajcár, azaz 1 rénes forint 40 krajcárba rúgott, amihez a kötetenkénti 1 forintos postaköltség is hozzájött még.¹³⁰ A Magyar Museum egy esztendei előfizetői ára (vagyis négy összetartozó füzet ára) helyben, postapénz nélkül tehát 1 forint 40 krajcár (100 kr. = 13400 HUF), postai

¹²⁵ Uo., 319.

¹²⁶ NÉMETH, I. m., 200. (Batsányi János – Ráday Gedeonnak, 1790. április-május.)

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ BACSÁNYI János *Költevényei, válogatott prózai írásaival egyetemben*, [Levelek], kiad. TOLDY Ferenc, Pest, 1865, 240.

¹²⁹ MM, II., 49.

¹³⁰ Uo.

úton pedig 2 forint 40 krajcár (160 kr. = 21450 HUF), azoknak pedig, akik nem prenumeráltak, minden lapszám 28 krajcárba (körülbelül 3750 HUF) kerül.¹³¹ Ugyanez a tudósítás adja tudtul, hogy a pénzt minden „Posta-Tisztségnél” le lehet tenni, továbbá a könyvárus-boltokban, a könyvkötőknél, könyvkereskedőknél, „vagy más illy-féle pénzt bé-szedő Uraknál”.¹³² A segítők köre ebből következően meglehetősen tág lehetett, bár nem bizonyos, hogy valóban minden említett személy ennyire rendelkezésre állt, vagy egyáltalán kellően informálva volt (vö. az Uránia ezirányú problematikájával). Mindenesetre azzal próbálja a vállalkozás motiválni e „pénzbeszedőket”, hogy minden tizedik eladott kötet után hozzáadnak plusz egy példányt számára a postai küldeményhez, grátisz (az efféle beépített ösztönzők, illetve a „leakciózás” logikája egészen modern effektusnak tetszik ebben a 18. század végi történetben).

Kazinczy Orpheusának egy „heftje” (elvileg egy a tervezett évi tizenkettőből) 20 krajcárba került (hasonlóan, mint a Magyar Museum egy darab negyedéves lapszáma, tehát körülbelül 2600 HUF). Ez a példányérték (a postai költségekkel nem számolva) a nyomtató által meghatározott irányár volt.¹³³ Az Uránia első két kötetének előfizetői ára az előzőekhez képest jóval borsosabb, mint már szóba került, 3 rénes forint, a Mindenes Gyűjtemény éves 5 forintos áráról (mint egyszeri nagyszámú kiadásról) nem is beszélve. A viszonyítás végett: 1792-ben a Magyar Hírmondó május 25-i száma szerint nagy olcsóság van éppen, egy köböl (körülbelül hatvan kg) nagy zsák szemes kukorica, illetve zab 45–48 krajcár, ugyanennyi árpa 57 krajcár; fél kg szalonna 10 krajcárért kapható. A május 11-ei szám alapján a budai Magyar Játzó-Színi Társaság előadására a színházi páholy 1 forint, az első osztályú földszinti nézőtér helyjegye 40 krajcár, a másodosztályé 20, a legolcsóbb hely pedig 10 krajcár.

Meglehetősen drágának tűnnek a korabeli lapok, ugyanakkor a korabeli árszínvonalon nem is megfizethetetlenek. Bár megtévesztő lehet minden ilyen összehasonlítás, egy negyedéves Magyar Museum vagy egy havi füzet Orpheus átlagosan fél zsák kukoricába, egy kilogramm szalonnába, vagy éppen egy közepes színházjegyre kerül. Batsányi előzőekben rögzített véleménye, hogy a 20 krajcár tényleg elég sok, s 10–12 lenne a finanszírozható ár, ugyanakkor nem biztos, hogy záloga lett volna a „tömegesebb” előfizetésnek. Ezek az előfizetői számok – száz és négyszáz között – ugyanis eleve hihetetlenül alacsonyak országos szinten. Ahhoz a korabeli és jelenkori kalkulációk szerint valóban elég lehet háromszáz fizető olvasó, hogy a lapkiadás mint vállalkozás gazdaságilag fenntartható maradjon, de az országos merítés, a „két magyar haza” dimenziójában ezek mégiscsak megmosolyogtató adatok; vármegyénként tucatnyi ember, egyetlen eloszlásban.

Ugyanakkor valószínűleg sokkal inkább arról lehet szó, hogy nem az ár a döntő tényező itt, nem a 20 krajcár a sok vagy kevés, hanem az efféle tevékenységre – tudni-

¹³¹ MM, I., 490.

¹³² Uo.

¹³³ *Első folyóirataink: Orpheus*, 309.

illik esztétikai érdekeltségű folyóiratolvasás – költött pénz számít egyfajta értelmetlen luxusnak még ekkor. Amikor Batsányi kifakad a nem kellőképpen adományozó kedvű főrendiekre, akik ugyanakkor vagyonokat költenek bandériumaikra (amellett, hogy a „lelketlen nyomdász” melletti másik tipikus korabeli közhelyet, a „műveletlen nemes” toposzát mondja fel ő is, Kazinczyhoz hasonlatosan),¹³⁴ különböző, sőt inkommenzurábilis kiadási költségeket kever össze. A bandérium intézménye alapvető rendi kellék, identitásalkatrész, egyszerre hagyomány és speciális „infrastruktúra”, reprezentációs kiadás – míg kultúrfolyóiratot olvasni, azt előrendelni nem evidens e még definitive rendi társadalomban. Kultúrára költeni össztársadalmi szinten egy mentalitástörténeti attitűdváltáson innen van még a 18. század végén, ahol ez az össztársadalmiság az alfabetizált nemességet jelenti elsődlegesen. Pontosabban a majdani „középosztály” alapjának számító bene possessionati jobb módú birtokos köznemesi rétegét,¹³⁵ amelynek eleve lomhán változó, konzervatív-republikánus életstílusában – hovatovább habitusában – a takarékoság például fundamentális (catói) erény: mindig jól meg kell nézni, kétszer is átgondolni, mire költünk (nem mindegy, meddig égetjük a gyertyát, fogyasztjuk-e „feleslegesen”).¹³⁶ A korabeli háztartások költségnaplóinak, számadási könyvvitelének táblázataiban a bevétel (perceptio) és a kiadás (erogatio) rubrikáknak legalább egyensúlyban kellett lenni; minden pénzügyletnek megvolt a maga szokásos, többek között a gazdálkodás ciklikusságához, a gazdasági évhez kötődő helye és ideje, kimért volumene, hiszen a gyarapodás (szufficit) üdvös folyomány, a hiány (deficit) azonban végzetes lehet – s ez a mai napig ismerős képlet. A családi gazdaságok efféle szigorú költségvetésének legattraktívabb kicsinyítő tükre a hízóvágásé; azé az ősi processzusé, ahol valóban minden ízület hasznosul, ahol az állat saját mosott beleibe töltik a feldolgozott belsőségeket, a tökéletes mikrogazdasági szisztéma, az optimalizált költségvetés allegóriájaként. Az efféle kőkemény bevétel–kiadás paradigmában pedig 1790 tájékán még egészen egyszerűen nincs helye olyan erogatio-itemnek, mint a szeriális lapelőfizetés, kivált olyan sajtókiadványok esetében, amelyek a bontakozó (szép)litteratura-ethosz „poézisét” és „tudományos” szövegtípusait kínálják, nem pedig a bene possessionati közköltészetten és rendi-alkalmi költészetten alapuló (illetve kalendáriumi jellegű avagy különféle híreket referáló) termékeit. Csokonai *Tempefői* című színdarabja ezt a világot pellengérez ki szatirikus keserűséggel egy szerzőként és főhősként is progresszív íróember

¹³⁴ DEBRECZENI, *Az Orpheus rejtett programja*, 32.; DEBRECZENI, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, 205–208.

¹³⁵ Vö. VADERNA GÁBOR, *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Universitas, Budapest, 2017, 66. Vö. még Hanák Péter megállapításával, miszerint Magyarországon a középosztály „alapzatát és homlokzatát” a jómódú (egykoron: bene possessionatus) középirtokos nemesség képezte – amelyet nem osztrák „Bildungsbürgernek”, legfeljebb egyfajta „Bildungsadelnek” lehetne nevezni a hozzá lazábban kapcsolódó nemesi értelmiséggel együtt –, a városi céhpolgár, a nem-nemes honorátor, vagy éppen a kereskedő pedig hozzá képest csupán alárendelt szerepet játszott. HANÁK Péter, *Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában*, Történelmi Szemle 1997/2., 165–166.

¹³⁶ A korabeli gyertyahasználat mint motívum és praxis külön tanulmányt érdemelne már csak a Kazinczy-és Berzsenyi-levelezés alapján is.

perspektívájából, de ez a világ ekkor még a normalitás, a műben megidézett szólások, cselekvéselemek pedig egyáltalán nem ironizáltak még az aktuális életvilágban.¹³⁷ A korabeli pénzkultúra eredendő mássága, a korabeli piac termékkínálata (eleve jóval kevesebb késztermék vásárolható még ekkor), a családi háztartások likviditásának a maitól merőben eltérő karaktere mind olyan faktor, amely érthetőbbé teszi a rentábilis folyóiratfinanszírozás korabeli „lehetetlenségét”. Bajza József még 1822-ben is erre a fajta másik mentalitásra panaszkodik Toldy Ferencnek: „szeretnének a mi Magyarjaink olvasni, ha a könyveket közzé tudná valaki tenni, midőn azok kijönnek, de azt is csak úgy ha nékiek semmi költségbe sem jönnének, mert könyveket venni ma még nem módi; azoknál sem kik olvasni szeretnek.”¹³⁸

S mindehhez társul az időráfordítás komponense is, amellyel láthatóan még az elkötelezett szerkesztők is küszködnek: hiszen a folyóirat-előállításához ugyanúgy ráérő szabadidő kell, miképpen a folyóirat-olvasáshoz, minden egyéb teendő közepette, a napi/havi időkeret „betáblázottsága” (vagyis, hogy mindennek szabott ideje van) viszont ugyanúgy erősen kifejezett a kor rendi társadalmában, mint ama privát költségvetésé. A „kinek mit ér 1 forint?” kérdése bonyolult ügy tehát. Mint Kókay mondja, az angoloknál és a franciáknál egy-egy heti periodikát illetően a két-három, olykor a kilenc-tízezres előfizetői szám sem ritka ebben az időszakban.¹³⁹ Ezek a kontrollszámok elég monstruózusak minden területi-kulturális differencia figyelembevételével együtt is, illetve azzal együtt is, hogy a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása (Habermas) azokon a polgárosultabb vidékeken immáron megtörtént – e diszkrepanciák tehát inkább az előbb felvillantott mentalitástörténeti, attitűdinális fáziskésés, mintsem például a családi tőkeerő, a „fizetőképes kereslet” paramétereiből adódó lemaradás okaira vezethetők vissza.

Befejezés

Miként az eddigiekből, különösen az iméntiekből remény szerint kiviláglik, jelen dolgozat kevésbé hisz a korszak érdemi integráltságában; a rosszindulat hermeneutikája tehát végérvényes marad. A korabeli források és az utókor szakértői által feltételezett küszöbértéket jelentő 300 vevő igen bonyolult, mert körülmények sokaságától függő

¹³⁷ Témánk szempontjából izgalmas szöveghely a műben, amikor Péter Köteles egyebek mellett a Magyar Museum, a Mindenés Gyűjtemény, illetve az Orpheus íveit viszi egyszerű „papirosokként”, tűzijáték-alapanyagának szánva a kolostorvezető születésnapjára: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *A' méla Tempefői az az: az is bolond, a' ki poetává lesz Magyar Országban = Színművek 1. 1793–1794*, s. a. r. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Akadémiai, Budapest, 1978, 82–83. (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei) Még két jellemző szereplői hozzáállás a főhős Rozália és Tempefői esztétikai típusú életviteléhez, szépirodalmi olvasásmódjához: „Éva: A' maga hitván Könyveit a' Magyar Világ alávalónak nevezi. Rá se néz, tsupa szemétnek tartja. A' fő rendektől fogva a kapásig. [...] Gróf Fegyverneki: Hohó barátom! 30 arany nem bolondság, én annyi teméntelen pénzt minden *haszontalanságra* nem adhatok ki. [...] Elég az, hogy én most 30 aranyat nem *lottsanthatok* ki minden alávalóságára.” *Uo.*, 29, 44. (Kiemelések tőlem – B. F. M.)

¹³⁸ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése, kiad. OLVÁNYI Ambrus, Akadémiai, Budapest, 1969, 47.

¹³⁹ KÓKAY, *A magyar sajtó története*, 223.

sikere vagy nagyon nem tör át, vagy épphogy (az egy Magyar Museum esetében), mindenesetre nem található az adott periódusban legalább minimális megelégedettséggel működő, rentábilis ügymenet a palettán Magyarországon.

Bécs környékén ugyanakkor más a helyzet, bár az ellenpéldánk a Görög Demeter-féle Magyar Hírmondó, ami sajtóműfaját tekintve hírlap, nem pedig esztétikai érdekelttségű vegyes folyóirat. A már idézett Antal Alexandra tanulmányok példás füzérében vetett számot az illető sajtóorgánummal és a mögötte álló „tudós társasággal”, megállapítva, hogy a folyóirathoz szorosabban kötődő szerkesztőgárda tagjainak bécsi nevelői munkája – vagyis szintén egyfajta familiáris viszony – az a közös faktor, amely kapcsolati hálójukat, társadalmi tőkájukat biztosította a még intézményesített keretek nélkül működő támogatói rendszerben.¹⁴⁰ Mint írja, „[t]ámogatóik sorában találjuk többek között Széchényi Ferencet, Festetics Györgyöt és Teleki Sámuel is, akik leplezték nexusaikat, így főként a titkáraikon keresztül álltak kapcsolatban a hírlapszerkesztőkkel.”¹⁴¹ Széchényin – aki egyébként is folyamatos összeköttetésben állt a szerkesztőkkel – és Festeticsen túl a lap térképkiadó tevékenységét például Esterházy Pál és Pálffy Károly is ösztönzi anyagilag,¹⁴² sőt a lapkiadó társaság elég erős ahhoz (például könyvhirdetési révén), hogy több, pénzjutalommal járó pályázatot is hirdessen, továbbá egy könyvkiadó és -terjesztő vállalkozást kezdeményezzen.¹⁴³ A lap előfizetése éves szinten 10 forint, a megszűnés évében ezerháromszáz befizetővel,¹⁴⁴ a jellemzően főúri donációk mellett tehát a magából az újságértékesítésből származó jövedelmük sem éppen elhanyagolható. Jellemző, magyar területeken akkoriban elképzelhetetlen adat, hogy Kerekes Sámuel halála után Görög Demeter a hírlap következő társszerkesztőjének évente 600–800 forint jövedelmet kínál.¹⁴⁵ E bécsi vállalkozás, kondícióit tekintve, végeredményben összehasonlíthatatlanul eredményesebb tehát, mint a tárgyalt hazai projektumok, azzal együtt, hogy még ennek a császárvárosi ügyletnek is megvannak a maga kicsinyességei, esetlegességei: Kerekes Sámuel halála után Görög Demeternek például nem lesz igazán megbízható, állandó szerkesztőtársa többé, udvari nevelői kinevezése után pedig a lap el is veszti prioritását karrierjében, és megszűnik.¹⁴⁶ Ugyanakkor az is jellemző adalék, hogy a pályázataikra elkészült pályaműveket Görög bécsi magánlakásának postacímére várják, ahol később a díjkiosztás eseménye is történik, még ha ünnepélyes keretek közt is.¹⁴⁷

¹⁴⁰ ANTAL, A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) mecénási hálózata, 434–435.

¹⁴¹ ANTAL Alexandra, A bécsi Magyar Hírmondó mecénatúrájának működéséről. *Görög Demeter levelei gróf Széchényi Ferenchez*, Magyar Könyvszemle 2013/4., 484. A másik fajta, nyilvános mecénatúráról: ANTAL, A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) mecénási hálózata, 435.

¹⁴² *Uo.*, 441.

¹⁴³ Az említett pályázatokról bővebben lásd Antal Alexandra idézett tanulmányait. A könyvkiadó projektről: ANTAL Alexandra, A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) programjának kapcsolódási pontjai más sajtóorgánumokkal, *Irodalomismeret* 2018/4., 8.

¹⁴⁴ ANTAL, A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) mecénási hálózata, 435, 445.

¹⁴⁵ *Uo.*, 446.

¹⁴⁶ ANTAL Alexandra, A Hadi és Más Nevezetes Történetek szerepe az irodalmi nyilvánosság alakulásában, *Magyar Könyvszemle* 2012/1., 23.

¹⁴⁷ *Uo.*, 27. Kultsár István igen fontos lapja, a Hazai (és Külföldi) Tudósítások ugyanakkor sok mindenben követi Görögék már működő stratégiáit, s szempontunkból is lényeges, miért: „Kultsár például

Mint Debreczeni Attila részletezi, kulcsfontosságú a korszakban, hogy ki adja ki az illető periodikumot, vagyis ki és hogyan finanszírozza az adott sajtóterméket.¹⁴⁸ A mi esetünkben ezek az „előfinanszírozott”, illetve adományszerűen támogatott lapkiadói vállalkozások legfeljebb pár évig tudnak működni valahogy a 18. század végének Magyarországon. A kiadás, a terjesztés, az értékesítés faktorai már ekkor is döntő tényezők, a megtérülés ugyanakkor egyik esetben sem valósul meg. A kiadás intervallumát főúri tőkeinjekciók (jóindulatú, kamatmentes kölcsön Széchényitől, ajándék-adomány Festeticstől), informális kapcsolati háló segítségével történő magánmecenaturális donációk hosszabbítják meg rendszerint plusz egy-egy szám erejéig, pár hónapig. Intézményi, pláne állami mecenatúra, alapítvány, a reformkorra majd oly jellemző egylet nem működik még ekkor. Az előállított példányszám átlagosan ötszáz körül mozog, az előfizetők (olvasók) száma pedig a legtöbb esetben jóval háromszáz fő alatt, ami nagyjából a rentabilitás minimumának küszöbe lenne a korszakban. A kiadványok ára mindazonáltal nem megfizethetetlen, sokkal inkább arról lehet szó tehát, hogy a magyar nyelvű felvevőpiacon egészen egyszerűen nincs még kultúrája (divatja) pénzért literatúrát vásárolni periodikus rendszerességgel. A „tunya”, „lelketlen” nyomdászok soha nem bombaüzletre bólintanak rá, a bevétel mindig jelentősen alatta marad az előirányozott (vágyvezérelt) kalkulációknak, ugyanakkor inkább történik a szerkesztők részéről az üzleti kapcsolat megszakításának – előrefutó jellegű, sértődött – kezdeményezése, mintsem a „technikusok” részéről. A jellemzően németajkú nyomdászok ugyanakkor, egy korabeli üzleti világ magánvállalkozó-szerű ágenseiként, láthatóan súlyoznak vállalásaik között, a profit logikája egyértelműen uralja stratégiáikat.

Szimbolikus, jórészt immateriális tőkefelhalmozással kísérleteznek ezek a folyóiratok egyfajta kulturális termelés (és a „Haza”) szolgálatában, de a szerkesztők láthatóan azért nem bánnák, ha anyagilag is rendben lenne az üzlet – bár Batsányi egyik Ráday Gedeonhoz írott levelében erőteljesen kikel az anyagi haszonszerzés lehetséges vádjá ellen 1791 márciusában, sőt soha meg nem térülő privát tőkeinvestációját emlegeti fel, illetve azt a bizonyos „drága” időráfordítást, ami szintén soha nem térül meg már neki.¹⁴⁹ Speciális vállalkozásaikat a szerkesztők reputációjukkal próbálják katalizálni, de ez csak egy pontig hatótényező üzleti partnereikkel szemben, mindehhez azért nem elég. Akciójuk tehát „vállalkozás”, nem pedig „beruházás”, mert

még 1806-ban is, bár eleinte folyóirat alapítására gondolt, mégis – a kor sajtóviszonyaihoz alkalmazkodva – szintén inkább hírlapot indított, mert kulturális programjának megvalósításához a folyóiratok pár száz fős előfizetőinél nagyobb nyilvánosságra akart szert tenni, és a hírlapok ezerfős előfizetői gárdájukkal ekkor még mindig sokkal népszerűbbek voltak.” *Uo.*, 13.

¹⁴⁸ A lehetséges opciók a szerzői magánkiadás, a mecenatúra személyes, később intézményesültebb formái, továbbá az előfizetési rendszer, a kiadói magánvállalkozás, illetve ezek kombinációi (önfinanszírozás saját értékesítéssel, bizományba adás, könyvkereskedőkkel való kooperáció, nyomdász megnyerése előfinanszírozás céljából, kiszervezett értékesítés). *MM*, II., 41.

¹⁴⁹ „A mi pedig a nyereséget illeti: azt soha sem vártam, soha sem reményltem, s nem-is reménylhettem. Pénzbéli károm sem kerül vissza, a mint látom, soha-is; annál inkább nem reménylhetek el-töltött drága időmért leg-kevesebbet-is.” *Eötvös, I. m.*, 404.

nincsenek számottevő javaik, amelyeket az adott ügyletbe beleforgathatnának. Az úgynevezett „nevelési beruházás” ugyanakkor a kulturális tőke transzmissziója adott családban, amely beruházásnak erőteljes kalkulatív logikája van (a rendi és a modern társadalomban is).¹⁵⁰ A beruházási költségek eme legáttételesebb fajtájában pedig Batsányi János, Kazinczy Ferenc és Kármán József egyaránt mélyen részes: igen művelt fiatal értelmiségiek, akiknek bár nincs tulajdoni tőkéjük, de kulturális, információs és némi tekintélyi tőkéjük azért akad, amit latba is vetnek – mérsékelt eredményességgel. Mert hogy a „lekötelezettségi tőke” kinek a térfelén található, vagyis hogy ki kinek tesz szívességet egy ilyen üzleti kooperációban, már egyáltalán nem biztos, hogy ezen politus és ambiciózus literátor férfiak oldalán keresendő.¹⁵¹ Kicsit olyanok ők, mint azok a szakképzett mérnökök, akik benzinkutasként kénytelenek dolgozni, vagyis szaktudásuk nem manifeszt, hanem látens, mert tudásuknak nincs kellő hatásköre. A látens tőke pedig társadalmi erő formájában nem játszik szerepet a különféle cselekvések és kölcsönhatások, valamint a különböző érdekek érvényesítésében. Az egyén ilyenkor jellemzően arra törekszik, hogy manifesztté formálja a látenset, hogy aztán valós tőkeként felhasználhassa. A látens tőke manifeszt tőkévé alakításának esélyét ugyanakkor alapvetően meghatározza a környezet, és ezzel összefüggésben az egyén meglévő gazdasági-társadalmi ereje is. A legszerencsésebb esetekben hatáskörátváltásról beszélhetünk, amikor az egyén szintet léphet, meghaladhatja addigi lehetőségkeretét.¹⁵² Ez azonban esetünkben nemigen következik be.

Batsányi, Kazinczy és Kármán elvileg készen áll arra, hogy nyomdászaiknak felkészült és méltó partnere, olvasóiknak pedig felkészült és méltó szolgáltatója legyen, a történeti hely és idő lehetőségfeltételei azonban nem nyújtják számukra a kellő hatáskör és pénzügyi kondíció szabadságát: a vágyak nagyobbak, mint a lehetőségek, legalábbis ekkoriban, a 18. század fordulóján. Az az objektívált kulturális tőke, amit lapjaikkal előállítanak – beleértve, nem magától értetődően, a hasábjaikon megjelentetett szöveganyagot mint jelentékeny „tartalmat” is¹⁵³ –, mindazonáltal irodalomtörténeti, kultúrtörténeti jelentőségüvé válik utóbb, ráadásul olyasféle „pozitív externáliákat” indukál mint a nyomdavárosok további fejlődése, később a kezdeti idők hősiességének mintaadó-lelkesítő példája, vagy éppen az általános olvasáskultúra ösztönzése a maga kedvező (művelődés)piaci, gazdaságélénkítő hatásaival. A költség-arányosan horribilis pluszkiadásokat jelentő postai terjesztés, vagy éppen a cenzurális engedélyeztetés bizonyos szempontból merev és fullasztó, ám bizonyos szempontból érthető és következetesen érvényesített birodalmi szabályrendszere persze soha nem könnyíti meg ezen „irodalmi vállalkozók” dolgát a klasszikus századforduló „piacgazdaságában”.

¹⁵⁰ BOURDIEU, *Gazdasági tőke...*, 173.

¹⁵¹ Vö. mindehhez, hogy a kiadók és a nyomdászok funkcionális differenciálódása ekkoriban még nem kifejezett, tehát lényegében a nyomdász a gazdasági processzus kulcsszereplője. MM, II., 41.

¹⁵² Vö. FARKAS, I. m., 117, 119, 129.

¹⁵³ Ennek jelentőségéhez lásd: DEBRECZENI, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, 241–489.; SZILÁGYI, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, 127–293.